

**MULTI-PART STRONGHOLDS, *SEEHANDELPLÄTZE*,
NUCLEI OF CITIES, CENTRAL PLACES AT THE MOUTH
OF THE ODER RIVER IN THE 10TH–12TH CENTURIES? –
SYNONYMS OR DEFINITION PROBLEM?¹**

**GRODY WIELOCZŁONOWE, ZALĄŻKI MIAST,
SEEHANDELSPLÄTZE, MIEJSCA CENTRALNE U UJŚCIA ODRY
W X–XII WIEKU? – SYNONIMY CZY PROBLEM DEFINICYJNY?**

Michał Soltysiak

<https://orcid.org/0000-0002-0258-7381>

Interdisciplinary Centre of Archaeological Research
IAE PAN Warszawa
Al. Solidarności 105, 00-140 Warszawa
mjksol@gmail.com

ABSTRAKT: Dyskusja na temat definicji „miejskości” grodów w średniowieczu na ziemiach słowiańskich ma długą tradycję. Już we wczesnym średniowieczu mamy do czynienia z tzw. „zależkami miast”, centrami wielofunkcyjnymi pełniącymi funkcję miast i grodami miejskimi, jak również z licznymi mniejszymi grodami, którym ciężko przypisywać rolę pierwszych miast.

Modele zachodnioeuropejskich miast i ich procesów urbanizacyjnych są trudne do porównania ze wspomnianymi formami osadniczymi, jeśli w analizie staramy się podkreślać postrzyskie, zachodnioeuropejskie rozumienie miast, bez podejścia funkcjonalnego, skoncentrowanego na rzeczywistej roli danych ośrodków w swoim regionie, uzyskujemy obraz, gdzie nie ma żadnych miast, a z punktu widzenia archeologii.

Pojawiły się liczne koncepcje na temat definiowania różnych stadiów rozwoju grodów, ale brakuje prób uporządkowania obecnie spotykanej terminologii, bo krótko mówiąc, „gród grodowi nierówny”. Bardzo dobrze to widać u ujścia Odry, gdzie mamy nie tylko terminologię wypracowaną przez polskich badaczy,

¹ Badania zostały sfinansowane ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych w ramach finansowania stażu po uzyskaniu stopnia naukowego doktora na podstawie decyzji numer DEC-2014/12/S/HS3/00013. The research was funded by the National Science Center awarded in as part of financing the internship after obtaining a doctoral degree based on decision number DEC-2014/12 / S / HS3 / 00013.

ale również liczne terminy wykorzystywane w niemieckiej i skandynawskiej archeologii (tj. Burgstadt, Seehandelsplatz, emporium itd.).

Celem tego artykułu jest podsumowanie i próba korelacji lub rozróżnienia w zależności od charakterystyki obecnie wykorzystywanych terminów dotyczących grodów z północno-zachodnich ziem polskich w okresie od X do XII w. (okresu przedlokacyjnego), celem uporządkowania postulowanych stadiów rozwoju i form grodów, z jakimi mają do czynienia archeolodzy, na przykładzie Pomorza Zachodniego.

SŁOWA KLUCZOWE: Burgstadt, Seehandelsplatz, emporium, grody średniowieczne, miasta, średniowiecze, Pomorze Zachodnie

Discussion about the definition of “urban” character of strongholds in the Middle Ages, in Western Slavic lands, has a long tradition². Already in the early Middle Ages, we deal with the so-called “Nuclei of cities”, multi-purpose central places performing the role of cities, multi enclosure strongholds and “urban strongholds”. However, we are able to indicate the boundaries of cities in the early stages of urbanisation in Eastern and Central Europe. There are no written and archaeological sources that would allow for an unambiguous definition of city boundaries and the structure of the whole. However, this does not mean that it is completely impossible to discuss the birth of early medieval cities (Piekalski, 2015, p. 201–202). “Research habits” also sometimes make it difficult to deduce, because we operate in conditions where the method of chronologically correct research into the course of development usually emphasises the “connectivity” of the stronghold and urban periods, while the flowering of settlement combines with the state-forming and political development, and thus “pushes” the images of the past reality of a given centre into the broader framework of the historical process. This in turn causes us to see state-forming mechanisms, but the substantive discussion on individual city-genic processes in given centres becomes secondary.

Models of Western European cities and their urbanization processes are difficult to compare to those forms of Slavic settlement. If in the analysis we try to emphasize the post – Roman, Western European understanding of cities, without functional approach, strongly focused on the real role of centres in our region. Applying them without reflection, we get a picture where there are not any cities.

Numerous ideas appeared on how to define the different stages of development of strongholds, but there is a lack of clear situation in used terminology because in short “stronghold and stronghold is not always the same”. It can be seen very clearly at the estuary of the Oder River, where we use not only the terminology developed by

² The discussion on the “urban character” of strongholds in the Middle Ages, in Slavic lands, has a long tradition and many arguments, both on the side of supporters of the concept that a city can only be discussed with the action of urban foundations in the 13th century, as well as researchers advocating that already W: the early Middle Ages we are dealing with the so-called “seeds of cities”, multifunctional centres, fulfilling the function of cities and urban strongholds. It should be mentioned here that the discussion concerns period from the 9th century, as the verification of dates by Marek Dulnicz (2001) seems to exclude the possibility of the emergence of large multifunctional centres in early centuries. This discussion has one more plane. The point is to determine whether the state-forming processes led to the emergence of cities or cities were concentration points ahead of the genesis of statehood (Urbańczyk, 2010a, p. 15–16).

Polish researchers but also within the cooperation with researchers from neighbouring countries, we encounter large numbers of terms used in the German and Scandinavian archaeology (i.e., Burgstadt, Seehandelsplatz, emporium etc.).

This problem causes a kind of terminological “thicket” to be created, where it is sometimes difficult to say what a given researcher meant and how this concept of the image of the past reality functions against the background of a wider spectrum of settlement centres. Usually it does not result from practice and rooted habits. Unfortunately, the archaeology of Poland mostly bases on an analysis of very local scope and there are few attempts to integrate and create common areas for centres from different micro-regions. There is a lack of large syntheses, where in order to explain the various genesis of individual centres, terminology would have to be discussed in order to differentiate between individual development phases, while maintaining the requirement for a synthetic approach.

STRONGHOLD AND CITY – AMBIGUOUS TERMS

Beginning the terminological discussion, the first question to be asked is how to define the basic settlement form, i.e., the stronghold itself, and whether it is possible to clearly define the starting point and the general characteristics of this form.

For the characterization of the Polish lands, sometimes one can come across the interchangeable use of the terms stronghold and city, especially in the description of the earliest periods of Polish statehood in *Słownik starożytności słowiańskich* (Kowalenko, Labuda, Lehr-Splawiński, 1967, p. 211) it is explicitly mentioned that the two terms are equal, with the proviso that the term “stronghold” is a broader concept. It seems that researchers did not always notice how much the centres described by them differ from a typical stronghold and how much more complicated they were in terms of functional structures. In *Mały słownik kultury dawnych Słowian* we find the following definition of a stronghold:

Strongholds – places artificially fenced for defence purposes, commonly present in Slavic lands. [...] The oldest strongholds fortified with a moat and a palisade, or wooden and earth ramparts, performed various functions and were erected by different human groups. Among them, there are large strongholds, inhabited by tribal and ancestral communities, engaged in agriculture and breeding, as well as small size strongholds of forming a feudal layer of society. Sporadically, there are also shelter strongholds, where the population of the surrounding open settlements gathered in case of danger. A separate group consists of cult strongholds, inhabited only by priests and servants taking care of pagan temples, e.g. Arkona. [...] Significant transformation (of strongholds) took place during the formation of tribal Slavonic states. A number of new strongholds were established at that time, some of the old ones received new strong fortifications [...]. Typical became a multi-part settlement complex, consisting of the proper stronghold (the seat of the ruler or his officials) and one or more fortified settlements, where the craftsmen and merchants started to gather. These settlements played a municipal role and many of them were transformed into self-government towns. (Leciejewicz, 1962, p. 131)

In *Słownik starożytności słowiańskich* the term of stronghold has the following meaning (Kowalenko et al, 1964, p. 163–168):

- a) of military importance: castrum, oppidum was a wooden-earth fortress, allowing a long defence. The detailed elements of defence were earth ramparts, ditches and palisades,
- b) a settlement which performs numerous social functions: defensive, political, administrative, cult and economic,
- c) an original defensive place used as a place of refuge for the local population,
- d) in a multi-part structure we are dealing with a city stronghold complex.

Therefore it is a rather vague term³. It contains many different elements, including those that are the basis for the creation of the components of a typical city structure. While archaeologists agree that a stronghold is a structure surrounded by a rampart, those surrounded by a wall are no longer considered a stronghold. Additionally, in this definition, elements are appearing that do not fit the notion of a stronghold, which has been established in the consciousness of researchers. A stronghold is a form of settlement surrounded by an earth rampart, which was the only characteristic feature of it⁴. The remaining part of the definition is no longer important. The stronghold, a form that would seem to be known, is still difficult to define unambiguously.

In Czech archaeology, the term “stronghold” is used to describe fortified locations that serve as the seat of power. In the case of settlement forms without a confirmed role of fortifications, this term is often rejected (Boháčová, 2014, p. 73). In Polish archaeology, it would be difficult to agree with such a practice, as it is difficult to determine whether a given settlement point with visible fortifications did not serve as an opole centre or a rallying place, which would translate into a political significance comparable to a seat of power.

As far as the understanding of urbanization processes is concerned, the view that cities appeared only in the 13th century is supported by the chronological division of the Middle Ages established in Polish historiography. Early Middle Ages in Poland lasted until the 12th–13th century (variously given, since the caesura is considered to be the phenomena leading to the foundation or the very beginning of the foundation action). Thus, even considering the appearance of Slavs as the beginning of this period (5th/6th century, not the fall of Rome), we obtain a period of more than half a thousand years. The appearance of cities is therefore an ideal caesura, where the early Middle Ages are “stronghold”, and late “urban”. This is a very convenient division. Therefore,

³ A common definition, however, which generally reflects the degree of discussion on terminology concerning pre-foundation of settlement centres in the Polish Lands, can be found in the *Mały słownik języka polskiego*. The description of the stronghold is as follows: *Stronghold – a defensive place surrounded (depending on the epoch) by a stockade, ditch, rampart or walls, usually with a fortified castle; fortress* (Skorupka, Auderska, Lempicka, 1998, p. 211).

⁴ Wojciech Chudziak for example agrees with this basic definition of the stronghold as an artificially enclosed settlement form, regardless of the scale of these “fortifications”, regardless of the social functions it performs (Chudziak, 2014, p. 47).

the question arises, if we could divide it into sub-periods at least theoretically: early tribal, when we are dealing with a small organization and real small strongholds, and later tribal, where we can already observe large centres fulfilling the function of cities, it would allow for a broader discussion on the development of urbanization on our lands.

Witold Hensel and Lech Leciejewicz presented an idea that at the turn of the 9th and 10th centuries, we were dealing with the emergence of multi-part strongholds, “representing centres of early feudal power, where the seeds of cities were formed and urban settlements were developed” (Hensel, Leciejewicz, 1962, p. 186). Unfortunately, they defined, not entirely unambiguously, what is the distinction and definition of the terms “seed of the city” and “city settlement” (city under the native law) in relation to the early Middle Ages. This in turn makes it difficult to assess the actual urbanity or lack of urban features in the case of urban centres. Their assessment is more discretionary, since the aforementioned researchers recall the basic definition of a Western European city as a form characterized by economic and legal distinctiveness and a compact spatial arrangement with defensive features (Hensel, Leciejewicz, 1962, p. 188).

The urban seed is to have a formed economic identity, although it is not comparable to a formed city. It is a transitional form and has many rural features, i.e., not very compact buildings and often open character. However, some of them are surrounded by a stockade, so it is not a determining feature (Hensel, Leciejewicz, 1962, p. 190).

Cities under the native law are towns where archaeologically confirmed compact buildings exist (in some cases, however, it is loose and built around the stronghold), economic separateness and development of crafts (Hensel, Leciejewicz, 1962, p. 190), and their legislative existence is regulated by non-codified customary law or granted by the ruler. The existence of these laws is presumed to be an element of the legalisation of power over a given centre, which does not conflict with our vision of the past, but causes assessment of its merits to be more difficult (Hensel, Leciejewicz, 1962, p. 193–197).

Both researchers also allow for numerous transitional stages and are aware of these problems, such as the difficulty in distinguishing between rural and seed urban areas (Hensel, Leciejewicz, 1962, p. 188). Thus, the seed of cities and urban settlements have the above-mentioned characteristics in various stages, but without clear criteria.

One more term corresponding to the above meaning can be mentioned here, although it is used for other centres than the Pomeranian ones. Andrzej Buko uses the term “city-stronghold complex” to designate the 10th-century Sandomierz, which was a centre that grew out of the will of the Polan rulers on the Sandomierz-Zawichost intersection. It consisted of a stronghold on a hill and two settlements playing economic roles (Buko, 1999, p. 201). Thus, it was a focal point performing military, political and economic functions. It seems that this would be a good synonym for the two terms mentioned above and would better reflect the meaning of both terms because it has more understandable criteria.

CIVITAS

Usually the *civitas* in Slavic lands mentioned by the Bavarian Geographer were considered in Polish historical sciences to be a large stronghold (often implicitly multi-part), whereas in the meantime they could only be fortified military centres, which together with their surroundings could form a settlement complex. However, it did not have to be a significant point in tribal structures. Bavarian Geographer seems to present a picture of military potential, not economic potential or political organizations on our lands. In Polish historiography, this medieval source is rarely approached more widely, for example by comparing the *civitas* from the Polish lands mentioned in the work with the descriptions of *civitas* in the lands of Bulgarians. There, the chronicler mentioned only five *civitas*, but also stated that the military strength of Bulgarians is based on their numbers, and not on the organization of military centres. Centres from the Polish lands are numerous, but it may be about the specific defense strategy of our lands (Rosik, 2014, p. 38–39).

Stanisław Rosik, however, discusses the issue of not using the terms *castrum* or *munitmentum*, i.e., real “fortresses” and fortified objects. He draws the attention to the fact that it may be a question of showing more than one function of these centres, since the list of the centres mentioned by the Bavarian Geographer includes both religious and economic centres as well as trade centres (which, however, do not always play all these roles). He also notes, in correlation with biographers of Bishop Otto of Bamberg, that sometimes the terms *civitas* and *urbs* are used synonymously, therefore attention is drawn to urban functions. This shows that there is a definition problem with determining the real role of the centres described in the sources. Perhaps also in this case it is a kind of evolution of the “stronghold” into an early city, which is best seen in the Ruthenian strongholds, where the sources focus on the military role and fortification of separate centres, but also try to show us their other functions (Rosik, 2014, p. 40–42). It seems, however, that the solution here is to use the model of central places and their development for multifunctional central places, for example using the concept of Sławomir Moździoch (Moździoch, 1998). Thus, the mentioned sources would describe central places, but only some of them as multifunctional were significant enough to suggest an early urban character.

Wojciech Chudziak uses the term “fortress” to describe strongholds with military, social and political functions, adding this term to the numerous terms used in the discussion about strongholds on Polish lands. For him, it is a broadly understood term, as he writes about the 10th century Kołobrzeg as a fortress with early-city features (Chudziak, 2014, p. 43).

EMPORIUM AND OTHER FORTIFIED FORMS FROM THE POINT OF VIEW OF ECONOMIC PROCESSES RESEARCH

Another problem arises when we ask a question about relations: emporium and stronghold. Early urban centres in Scandinavia were usually forms concentrating on

craftsmanship, supplying the highest strata. Only since the 11th century that we have had the seat of rulers in cities (Molaug, 2010, p. 138–139). Mateusz Bogucki states, however, that the commercial emporia in northern Europe were a blind alley when it comes to the development of urbanization. Although the later Hanseatic League used the trade routes marked out by the Vikings, it is hard to say that the system of emporia was the foundation for the later cities. Most medieval cities were founded in other locations than the former emporia, often directly as a replacement for the former commercial centres, which lost their *raison d'être* in the new state organisms (Bogucki, 2010a, p. 151–163). Of course, they cannot be compared directly and without a wider analysis. Emporium refers to certain economic functions, and the stronghold is a much broader term, with political connotations, defining the settlement structure surrounded by a rampart, which performed much more functions than just the role of an economic centre. In German archaeology, according to Herbert Jankuhn, the term emporium is translated as centres on the coast, where there are traces of production and supra-regional contacts, and where the importance of agriculture is declining⁵ for trade and craft activities (Kleingärtner, 2009, p. 90–91). However, if one looks at, for example, the probable Bardy-Świelubie and Wolin stronghold system, they served as emporiums in the early stages. Their political function was in the background, but it cannot be excluded. The role of the Wolinians is not as clear in written sources as in the case of the Obodrites and Veleti, who were described by Carolingian chroniclers. Thus, there is a legitimate need to create a working term – “emporia-strongholds” – to define empories that were surrounded by an earth or a wood-earth rampart but whose function was primarily to create conditions for trade, exchange and production.

The issue of the similarity of Pomeranian strongholds to Scandinavian trade settlements, characteristic of the Vikings period, arises here. They are described as settlements with developed manufacturing activities and extensive commercial contacts, functioning since the end of antiquity. Initially they were simply concentrations of merchants and craftsmen, but quickly developed into stable points, of cardinal importance in the economic structure. These were multifunctional centres, constituting local centres (*Zentralplätze*), around which smaller settlement units concentrated, creating a network structure. Most of them were located on the coast because the waterways were the preferred trade routes (Molaug, 2010, p. 41). Many of these centres astonish with their wealth of historical stock, as they housed the elite and religious institutions, and the time of their operation was sometimes spreading over several centuries. Thanks to the developed production and commercial contacts, the needs of the highest

⁵ Decreasing the role of agriculture should not be assessed as undisputed evidence of urban-creating transformation, as even the case of founded cities we are dealing with urban farmers and agricultural areas belonging to the city. Documents from the end of the 13th century confirm that the founded cities were surrounded by agricultural areas and gardens. As an analogy for the Pomeranian centres, the so-called “vegetable gardens” around Lübeck, where the inhabitants cultivated food crops for their own and the city’s use, are particularly significant. The provisions of regulations have been preserved, which require that products from these “gardens” be sold within the framework of the intra-urban market, which suggests that the “gardeners” were townsmen and had to be subject to the municipal law (Masemann, 2007, p. 573–579).

levels were satisfied, especially those of possession of prestigious objects (Łosiński, 2008, p. 127).

In the research on the history of urbanization, the aforementioned term *city-colony* is used, e.g., by S. Sindbæk (2007), J. Callmer (2007). Trade centres established by the Scandinavians in foreign lands are sometimes referred to as such. They had the character of urban centres, created as a result of colonisation processes with special features distinguishing them. First of all, they were not the result of spontaneous processes of consolidation and social transformation, thanks to which an urban structure was created. Cities-colonies were created in a planned way in areas distant from the colonizers' native lands and were consciously created to perform certain functions. They also had contact with their home community, and all the rules, laws and traditions brought with the colonization action continued to play a significant role (Rybic-ki, 1972, p. 36). Acknowledging the validity of W. Łosiński's concept on the stronghold of Bard, we can assume that it could have fulfilled some of these assumptions, although it cannot be considered directly as a city-colony, but rather a centre which supported the existence of an ethnically foreign colony and based the essence of its functioning on various economic activities.

There are also opinions that trade centres in this region were not the result of Viking expeditions, but probably the result of local activities, although Frisian and Scandinavian influences can be seen in the earliest stages of their existence. However, it is most likely related to trade and not to other activities of the representatives of the aforementioned nations (Hermann, 2004, p. 438–440).

This review and discussion appear to bring a position that a need for analysis and interpretation of the early phases of the Pomeranian centres, located on the coast, in the form of strongholds exist. They served mainly as exchange points, and a significant element in their structure was a colony founded by people of foreign origin. The term "emporia-strongholds" would better reflect their essence, and additionally would allow for presenting a broader picture of economic functions in their characteristics than in the case of using the term "stronghold" for all Slavic settlements, including those on the Baltic coast in the pre-state period.

Referring to Richard Hodges's concept of *emporia* (Hodges, 2001, p. 24), it should be recognised that the economic role of the strongholds-emporia coincides with his *emporia* concept, however they have played an additional role of tribal centres. They were not only places of meetings, production and exchange, but also important points in the political and cultural structure of the tribes living on the Baltic coast. Their role cannot be limited to the economy alone.

Urbanists are of the opinion that on the Polish lands, the strongholds and their suburbs were the seed of cities in the formal sense, and they displayed urban features. They were usually established on river islands (*holmes*) or hills, as one of their most important feature was defence (Jakóbczyk-Gryszkiewicz, 2012, p. 92). We do not know, however, whether these were not secondary concentrations resulting from the development of the hinterland of former fortified objects, i.e. strongholds, fortified settlements and seats of political authorities. These forms of settlement were indeed

often located in strategically located places. It is also accepted in urban studies that medieval towns founded “in cruda radice” were also created in places convenient for defence (Słodczyk, 2012, p. 71).

Strongholds and suburbs with market places did not usually create a single form, contained within fortified ramparts. Markets, as large areas, were too large to be surrounded by fortifications or to be placed inside fortifications. Similarly, the amount of population arriving at the marketplace was too large to allow everyone to function freely behind the ramparts. Thus, we usually deal with the spatial form of a stronghold-marketplace (together with the suburbs) where only the administrative elements and the population connected with the ruler live behind the rampart (Bobiński, 1975, p. 145).

“WORDS HAVE POWER” – MARKET, SQUARE AND MARKET

The saying “Words have power” is very true in terms of defining our discoveries. This can be seen in the example of the terms “market” and “square” in relation to the evaluation of the urban development of medieval centres and early cities in Poland. The very use of the term “market” immediately creates economic connotations, and “square” suggests a well-developed, late urban form, while what we can identify as “market” or “square” is perhaps a consciously chosen empty space within the fortifications. In archaeological practice concerning excavations, we call this separated space inside the fortified settlement a “majdan”, but we do not combine this with a deeper reflection on the numerous functions of this place.

Meanwhile, already in the earliest castle forms there was an empty area inside the castle, the so-called “majdan”, which could be a universal space, used for example for gatherings and rallies. It was a separate and “safe” space, as it was fortified. Our ideas about rallies rarely touch the issue of the realities of the place of assembly. We will not “dig up” the rally, and written sources do not give us any more descriptions. Additionally, while the large “ducal rallies” probably needed more space than any other majdan in stronghold, the smaller, local ones could take place inside the stronghold, not outside. This would be convenient for the local ruler, as an empty square in the stronghold is usually a place bordering on its seat.

As suggested by Przemysław Urbańczyk this “square” played a significant role as a place for proclaiming rights, holding courts, executions and all actions requiring the gathering of the population, in a democratic form or within the framework of serfdom. Its role as a collective point could support the state-forming processes, because it was a platform for informing and convincing the population of the idea of federation (Urbańczyk, 1992, p. 283–288). This is, of course, a very far-reaching hypothesis, but the role of the “agora” is too often overlooked when it comes to the interpretation of the majdan in stronghold.

The economic, “market” role could also be associated with power and political role, because control over exchange and taxation was an important element connected

with the administration of the castle by the ruler and his trusted. It was probably not a real marketplace, but e.g. a place to enforce all receivables and the ruler's rights concerning, e.g., tributes.

In founded settlements, the marketplace usually formed a market that marked the centre of the settlement behind the walls, and thus, unlike in the settlement period, the market was inside the fortifications (Bobiński, 1975, p. 145). At the same time, the term market inside the stronghold may be misleading. Czech researchers also use the term "acropolis" in their assessment of the socio-topography of early medieval settlements to describe the inner part of the settlement that served as a residence and representation for the highest strata of the community. The adjacent suburbs usually played the role of a multifunctional base for the elite (Boháčová, 2014, p. 91–92).

STRONGHOLD AND THE SEAT OF POWER WITHIN THE FRAMEWORK OF "EARLY CITIES"

Many premises indicate that in the initial period opole and the duke's stronghold, as elements of the administrative system at Polan and First Piasts, existed side by side. Opole did not have a centralized power and decisions were made by a more or less oligarchic rally. It was not a competition for the duke power, but it played a secondary role in the overall activities of the ruler and his apparatus, concerning local arrangements, which probably had to adapt to the power held by the real elite (Trawkowski, 2000, p. 318).

Stronghold, as an architectural form, was only a part of the "early city". Only together with the settlements (open settlements, and not, as it is considered within one of the segments) and those surrounded by ramparts, can one be tempted to call such a settlement form "an early city" (Moździoch, 1997, p. 44).

Sławomir Moździoch postulates (Moździoch, 1997, p. 45) that the discussion about defining a city, assuming that it is a "specific form of spatial development, performing functions within the economic organization of the then state" becomes unjustified, as all unclear definitions of early urbanization forms, i.e. "city", "early city", "Polish city", "German city", "city-stronghold", "founded city" etc., lose their significance. All these are names for centres of a given country. This is a way out of the problem, but it leaves us, as in the case of the stronghold, with one term "central place", which can also take many forms and is a similarly broad concept.

THE TERM "BURGSTADT"

The term "Burgstadt" (city stronghold) is found in German archaeology for naming strongholds performing functions attributed to cities (political, economic and cultural) on lands occupied by Slavs, and thus on the southern coast of the Baltic Sea.

Their development dates back to the 10th–12th century. These are forms where we have fortifications closing inside not only the centre of power, but also economic, sacral and cultural infrastructure. Open suburbs are an addition. Thus, it must be a truly expanded and multi-part form (Urbańczyk, 2010b, p. 138).

Earlier on the Baltic coast lands occupied by the Western Slavic tribes we are dealing with emporia, that is, strongholds that are mainly used for commercial purposes, to which German archaeologists include for example Wolin, Ralswiek, Gross Strömkendorf, Menzlin, Bardy Świelubie. The centres that could play political roles were not to be fortified, but they were not to be their primary function. The second half of the 8th century after the first half of the 10th century is considered to be the period of their development and greatest prosperity (Urbańczyk, 2010b, p. 138).

Urbańczyk recognizes the terms proto-city and “stronghold city” (Burgwallstadt) as synonyms (Urbańczyk, 2010b, p. 138), although it does not limit “stronghold cities” to Slavic lands only. He points out, however, that these are de facto “not economic agglomerations, but rather a strategy of investing in social and political infrastructure reflected in the changing organisation and functions of central places” (Urbańczyk, 2010b, p. 139).

On the southern coast of the Baltic Sea, former trade centres have often evolved into the so-called “Burgstädte” (“city strongholds” or “stronghold cities”). This distinction shows a terminological problem, since the term “Burgstädte” can easily be considered as a name from German historiography for Slavic strongholds with urban features (stronghold cities), which, however, are still part of the administrative system of strongholds, as was the case, for example, with the State of the First Piasts. It was most popular in 60s. and 70s. and can be politically influenced. Translation of this term as a city stronghold is a recognition of the idea that some of the largest strongholds were too developed to be considered as forms of strongholds, but these were already early cities, which only morphologically had city features (e.g., an earth rampart and a stockade), but socially and functionally they were already a completely new quality on Polish lands.

In cases confirmed by written sources (e.g., in the case of strongholds in Wielkopolska), the strongholds with urban features from north-western Poland (meeting the characteristics of “Burgstadt”) could be considered as civitas. The term “Burgstädte” is usually considered to be an administrative centre in the first Slavic states, a purely dynastic patrimony of tribal organisms (the Great Moravian State, the Přemyslid State, the First Piast State). Theoretical western models of cities and their urbanization processes are difficult to compare to the mentioned forms of Slavic settlement. If we in the analysis we try to emphasize the post-Roman, Western understanding of cities, without functional approach, strongly focused on the real role of centres in our region (Müller, 2010, p. 115).

In the opinion of German researchers, e.g., Szczecin, Wolin and Kołobrzeg are treated as “Burgstadt”, so in comparison with other Slavic centres on the Baltic coast they are urban forms (such as Old Lübeck) and not only stronghold ones (Müller, 2010, p. 118–125).

What is interesting, it appears in English-language articles on early cities, the term “stronghold town” which would correspond to the previously mentioned characteristics (Możdżoch, 1994, p. 131), a term proposed by Konrad Jażdżewski (Jażdżewski, 1957), which in fact has never been discussed or embedded in the terminology and definition of Polish archaeology. The problem can be the non-existent difference in Polish language between “city” and “town” terms, because in times before christianization, there are not different terms for centres with bishop residences – “cities”, and other market, fortified or administrative centres called “towns”. Therefore is problem with translation, because city is first term, that is used for urban settlements in current science vocabulary.

However, because these are debatable terms in archaeology of Slavic lands, better will be translate them all to “central stronghold”. This concept will be better, because this is term derived from Walter Christaller theory of “central places” (Christaller, 1933), in this case “central places fortified with ramparts”. This term is best used for historical economic geography analyse and thus covers numerous functions performed by a given stronghold, both cultural, economic, military and political.

DEFINITIONS OF EARLY CITIES IN GERMAN AND SWEDISH ARCHAEOLOGY

Heiko Steuer for the north European centres on the Baltic coast defines the characteristics of a model proto-city (proto-urban) and early urban settlement in the following manner (Steuer, 2007, p. 134): 1) has easy access to regional and supra-regional routes (both land and water); 2) is a focal point for economic processes and craftsmanship; 3) it is inhabited by a large number of people living in a small area (population density); 4) there is usually some form of separation from the rest of the area (usually in the form of earth ramparts, palisades, fences etc.); 5) we find here buildings and infrastructure solutions that serve all the inhabitants (i.e. division of farmland, division of residential plots, system of roads and streets, open spaces for trade and exchange (fairs), wells, bridges, quays and other port buildings); 6) buildings may be present, specially designed for merchants and craftsmen (workshops, warehouses, animal enclosures etc.); 7) additionally: sacral structures, places of worship and noticeable changes in lifestyle connected with the above mentioned characteristics.

The phases of urbanization according to Heiko Steuer for the Baltic Sea centres are as follows (Steuer, 2007, p. 134):

1. the centre of goods concentration and the mooring place transformed into a merchant’s emporium or a seaside trade and market place;
2. proto-city (proto-urban) transformed into an early urban centre;
3. city⁶.

⁶ The city as the central place according to Heiko Steuer is: “A single city is only an element of a network of urban settlements, i.e. a city is constituted in connection to relations and links with other cities,

Swedish archaeology usually evaluates urban development from the point of view of the functions performed by a centre. Such a concept is summarised, for example, by Johan Callmer, who attributes the following characteristics to early centres on the Baltic Sea (Callmer, 2007, p. 234n): 1) a privileged role in the regional settlement system; 2) much larger size than other rural settlements; 3) much higher population density than the rest of the mentioned settlements; 4) greater social diversity (different social groups); 5) higher level of information flow; 6) links with the environment through economic and productive ties (e.g. specialised manufacturing for needs of the region); 7) links with other urban centres in a functional network of exchange and influence; 8) “urban lifestyle”.

Urbanization phases according to Johan Callmer (2007, p. 234n):

1. significant in the regional hierarchy seats of the elite, surrounded by subordinate settlement points – serving as a regional centre;
2. a large centre closely linked to smaller regional centres;
3. a centre with control over a supra-regional market on a quay or a year-round place of trade with a fixed population (emporium);
4. Creation of a new urban centre – not always being a continuation (which in the 12th century became a typical municipal town). The Scandinavian centres did not usually transform into cities, but rather were replaced by newly established centres funded by the rulers (additionally: Müller, 2010, p. 115).

As can be seen, all these definitions in some manner try to show the process to which the Baltic Sea neighbouring centres were subject and we can use this experience as a basis for evaluating our Baltic strongholds which, although in many characteristics are similar to those inside the Polish Lands, their economic role allows us to assess their transformation on a wider, Baltic-wide level.

This is particularly justified if we consider the concept of extensive Baltic Sea contacts, for which numerous premises can be found in archaeological and written sources. Władysław Łosiński even postulates that in the period from the 9th to the 11th centuries we are dealing with a truly existing historical entity, which was the so-called Baltic Sea cultural community, where the Slavic element is equally visible with other elements proving the participation of various peoples. The concept of a “circumbaltic network of commercial settlements” also appears by German researchers (Kleingärtner, 2009, p. 89). Numerous contacts and economic ties, the existence of which today is indisputable, as well as armed conflicts, could foster cultural unification, adoption of models of life and culture of ethnically foreign communities, including norms that could lay the foundations for a common heritage of peoples participating in supra-regional contacts. The scale of this process was so large that it could cross the threshold in the process of acculturation, not only among elites, but also in the whole culture, thus influencing the everyday life of all those living on the Baltic coast. From the economic point of view, one can most probably speak about the Baltic Sea economic zone, which created a supra-regional structure (Łosiński, 2008, p. 125–128).

which translates into a hierarchical organization, depending on its economic and political significance, and thus generally to its role as a central place” (Steuer, 2007, p. 150).

POMERANIAN AND GREATER POLAND CENTRES

Lech Leciejewicz, when assessing the genesis of such centres of Baltic Sea Slavs as Lübeck and Kołobrzeg, leaned towards the position that even in their establishment, and certainly in their development a very important role was played by the tribe dukes, who strengthened their power (Leciejewicz, 2000, p. 264). To some extent Przemysław Urbańczyk agrees with him, as he postulates that the emergence of large fortified strongholds, serving numerous functions may be connected with the development of the second half of the tribal elite, which could have been the driving force behind the development of the stronghold system. He simply speaks of the actions of *homo competitor*, i.e., people demonstrating their power through the development of subordinate stronghold settlements (Urbańczyk, 2010a, p. 17–18).

In the perception of the beginnings of urbanization in the present north-western Polish lands, a certain stereotype approach to the economic and state-forming genesis is visible. Centres that have succeeded in creating stronger political centres, confirmed by written sources, are evaluated in terms of political evolution. However, centres for which historically only participation in exchange and trade processes is confirmed, are perceived as evolving economic centres (e.g. from the point of exchange to the emporium). This simplifies the situation, but is the result of negative actuality in the researchers' assessment. The condition of a successful state-forming role becomes an undisputed criterion in the assessment of the dominant function performed by a given stronghold or settlement point. Thus, early-Piast centres are not studied as trade centres, and e.g. Western Pomeranian emporia do not obtain the status of state building proto-centres.

Interestingly, with the growing popularity of using Scandinavian analogies and noticing similarities and mutual influences in the whole Baltic Sea basin, the lesson given to us by the development of Scandinavian centres in the Middle Ages is not used. Earlier historiography was based on the opinion that trade centres were slowly transforming into early cities with political functions. Meanwhile, the development paths of the most important points, i.e., Trondheim, Oslo, Bergen, Vågan, have different development paths and cannot be treated as strictly similar (Urbańczyk, 1994, p. 140). Some of them were established as new housing estates because it was necessary to create a point of political domination or exchange control. We are not always dealing with slow evolution either.

The same is true of Szczecin and Wolin, for example. These are important centres that have grown into trade centres, but their political role in the region is not stressed. They did not manage to create the seeds of statehood, or they were too weak political creations for their states-maker role to be confirmed in historical sources. Similarly, Gniezno and Poznań did not have to play only the role of political centres and perhaps the assessment of them from the economic point of view will bring a new approach and explanation to many archaeological discoveries confirming their economic role.

The Pomeranian centres differed from the Piast ones; therefore, it seems justified to assess them also within the terminology of other Baltic Sea countries. Pomerania

and Greater Poland are considered by the researchers as areas which in the early Middle Ages (especially in the 10th–11th centuries) belonged to economic zones with a different management model within the early-feudal formation. Pomerania, along with the lands of the Obodrites and the Veleti, belonged to the Baltic Sea economic zone, which developed in close symbiosis with long-distance trade. The economy of Greater Poland was in turn based on the traditional economy of the late tribal period. Long-term contacts are confirmed, but in Greater Poland already in the 10th century, this was not to be reflected in the economy of the region (Łosiński, 1996b, p. 163).

However, it is difficult to find clear criteria defining the two economic models, prevailing in these regions, which would show a clear division, unless we consider the quantity of imports found during the research to be the main criterion. In Greater Poland they are definitely less frequently present, but there is a lack of deeper analysis, at least on the manner of satisfying food and raw material needs, and in the manner of management, we have diametrical differences. These differences, however, are duplicated and undisputed as a concept. Cities and city-forming processes are mentioned as differentiating elements, recognizing that in Pomerania we have early cities and craftsmen settlements, multi-ethnic character of which distinguishes them from the strictly political and military centres in which Greater Poland abounds (Łosiński, 1996b, p. 164). Again, it is pointed authoritatively that differences in the economy determine the interpretations and servile settlements and suburbs in Greater Poland are interpreted as concentrations for needs of the ruler, and not as places of production intended for trade. The question arises whether the rulers in Pomerania truly did not use goods produced in centres under their rule, and the first Piasts did not use the trade in goods produced under their administration.

AN EXAMPLE OF SZCZECIN

Tribal Szczecin (from 8th to the beginning of 10th century)

Initially⁷, it was probably a small estate, cut off by a moat from further parts of the upland in the form of a shallow ditch. However, already at the end of the 8th century it grew at least twice, occupying an area of nearly 1 hectare (fig. 1). The buildings of

⁷ The beginnings of the settlement itself date back to the first half of the 8th century, although there are some reasons to date the period of early medieval settlement on Szczecin Hill back to the end of the 7th century (Łosiński, 1996a, p. 132). It was then that Slavic settlers were to come here with the last wave of peoples' migrations (Leciejewicz, 1962, p. 39) and on the ruins of the Lusatian stronghold, they built their settlement on the headland of the upland, on the site of later buildings of the Pomeranian Dukes' Castle. However, Władysław Łosiński's analysis suggests that the oldest compact settlement on Castle Hill was established W: the second half of the 8th century (Łosiński, 2008, p. 111–112), which brings the concept of Łosiński closer to the dating of Szczecin, which was accepted by Marek Dulnicz, considering that the beginnings of the stronghold on Castle Hill should be sought at the end of the 8th century or at the beginning of the 9th century (Dulnicz, 2001, p. 246–247). The problem may result from the separation of the

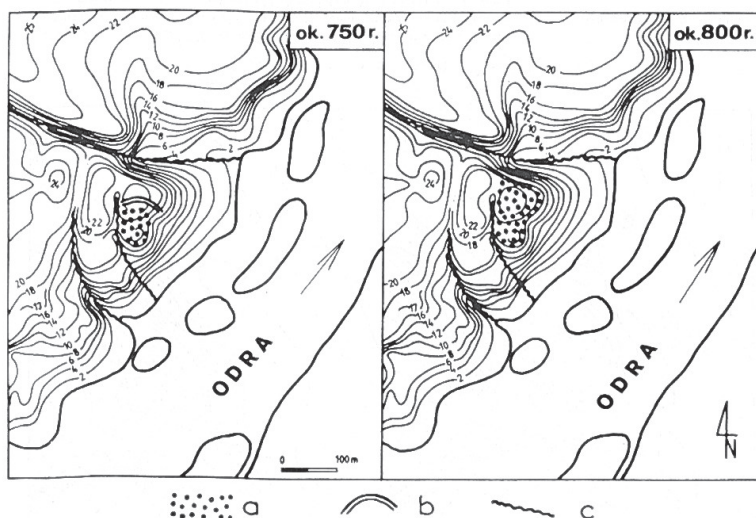

Fig. 1. Szczecin at the turn of the 8th and 9th centuries according to W. Łosiński

Legend for map:

a – buildings; b – ditch – moat; c – watercourses (Łosiński, 1996a, s. 149, table II)

the settlement at first were probably half-dugouts, but later they were transformed into over-ground huts with braided line walls, sometimes erected on the “foundations” of older buildings (Łosiński, 1996a, p. 132). It was not surrounded by any earth rampart or other form of fortification, but finding a place separated from the settlement and surrounded by ditches gives reasons to acknowledge the existence of the sacred area, where a pagan temple was located, as early as the 8th century (Kowalska, 2009a, p. 37).

It is assumed that it was a settlement of a rural character. Its inhabitants were mainly engaged in agriculture, animal husbandry and fishing (Cnotliwy, Leciejewicz, Łosiński, 1983, p. 285). The objects found here that may constitute grounds for recognising a rather complex system of social stratification (e.g., a bronze spur). In the cultural layers, foreign products can be found (Łosiński, 1996a, p. 132–133). One can see quite well specialized pottery production in the technique of strongly forming the border, which would confirm the production of a local variant of technically excellent products of Slavic pottery (Cnotliwy, Leciejewicz, Łosiński, 1983, p. 280). It can therefore be assumed that since the middle of the 8th century we have been dealing with the existence of a small, local centre of exchange and crafts, where social stratification gradually emerged as a result of the development of the economy and exchange. Perhaps at that time the first, still small, marina was established. All these transformations can be considered as a prologue to change of the centre status

phase of open settlement or surrounded by some unstable form of fortification and the phase of existence of a fully-fledged stronghold, surrounded by an earth rampart.

from a small exchange centre to an urban character settlement, which is an important element of the spatial arrangement of the Oder Riverside centres (Łosiński, 1996a, p. 133).

This function of the centre can be presumed from the analysis of the stronghold support structure on Castle Hill, as there are numerous clusters of smaller settlements located in its immediate vicinity, dating back to the 8th century (Rogosz, 1993, p. 24–25).

In the opinion of researchers, the beginnings of the urban character settlement in the whole sense of the word can be dated back to the turn of the first and second quarter of the 9th century, when the entire settlement was thoroughly rebuilt. It was then that the compact and dense stronghold buildings were built in the form of massive log cabins. It should be noted immediately that the marked out building plots remained largely in shape until the middle of the 10th century. The beginnings of this new form of settlement also date back to the traces of paving the streets with wood. These are the elements of infrastructure considered characteristic for urban settlement forms.

The area of Szczecin's development increased to 1.25 ha at the turn of the century. At the latest in the middle of the 9th century, the whole area was surrounded by a rampart with a wooden and earth structure, defending the place from the access from the upland, along with a deep moat, using natural ditch (fig. 2) (Łosiński, 1996a, p. 133; Słowiński, 2006, p. 88).

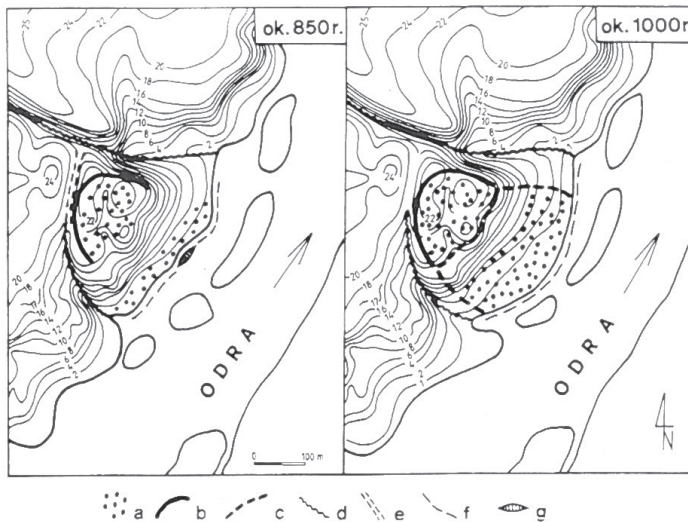

Fig. 2. Szczecin in the middle of the 9th century and around year 1000 according to W. Łosiński

Legend for map:

- a – buildings; b – defensive fortifications; c – alleged defensive fortifications;
- d – watercourses; e – ditch – moat; f – line of the alleged harbour;
- g – wreck of a stave boat (Łosiński, 1996a, s. 150, table III)

The supporting facilities of the stronghold were also expanded, as the 9th century saw the development of smaller settlements around Szczecin and even the establishment of smaller strongholds. It occurred in the area of 40 km² surrounding Castle Hill, as can be inferred from numerous settlement traces, as one of the most intensively inhabited and developed areas of Western Pomerania (Rogosz, 1993, p. 25).

In the middle of the 9th century, we are probably already dealing with the presence of specialised merchants. Although there is no ore money, the treasure from Niemierzyn proves the presence of Kufic coins in this area (near Szczecin, today one of its districts). Dated years after 935, it may be a premise that money was in use here (Łosiński, 1996a, p. 134). Foreign (or more precisely Scandinavian) influences are also visible in the technology of building houses, as palisade structures can be found here in layers dating back to the 9th/10th century (Cnotliwy, Leciejewicz, Łosiński, 1983, p. 249.; Kowalska, 2008, p. 236–237). However, it is difficult to defend the claim that Szczecin played a cardinal role in long-distance trade in the Viking period (9th–11th). It was probably only after the fall of Wolin that he took over the role of a trade centre (Bogucki, 2004, p. 110).

Until then, Szczecin developed its infrastructure and became a more and more important centre of manufacturing. Many raw materials were processed here, mainly wood, clay, stone, leather, antlers and bones, making out of them products probably not only for local use. Spinning and weaving are also developed. In addition to the above mentioned handicraft, crafts with a high degree of technological advancement were also developing (Kowalska, 2009b, p. 208).

They probably produced items with a large market in the local community. In return, the producers probably received products of rural and forest economy (e.g. furs, skins, antlers, grain), which were of interest to merchants from long-distance trade routes (Łosiński, 1996a, p. 134–135).

Szczecin in the period from the 10th to the beginning of the 13th century

It is currently estimated that the settlement and buildings of Podzamcze area in today Szczecin may date back to around year 900. In the middle of the 10th century the first log cabins were built here. This development could have gone beyond the archaeologically researched area of the so-called Vegetable Market and reached the size of about 1.75 ha in Podzamcze. The area of the old fishing village at the foot of the Castle Hill was doubled at that time. The area of the Oder River flood terrace below the fortifications of the original stronghold was used for this purpose (Kowalska, 2009, p. 211).

The study of traces of the topography of early medieval remains confirms the highly developed urbanization processes in the 10th century Szczecin. Since then, the layout of the settlement has undergone far-reaching changes, as two “districts” have been separated, one on the site of an old stronghold on the hill and the other at the foot of the hill, a more extensive, developing at the foot of the upland, from the East bordering the old Oder riverbed (Łosiński, 1996a, p. 135; Wilgocki, 2004, p. 141).

Such development probably led to a social division, as the separation of districts could lead to the emergence of separate social groups, related e.g. “ethnically”, by wealth or profession. Thus, there were changes in the socio-topography of the centre. Szczecin becomes a central settlement, the main point of the spatial structure of the region.

The crisis related to political changes in the Baltic Sea basin, which began in Szczecin at the beginning of the 11th century, was overcome only at the end of the century or at the turn of the 12th century, when the problem of depopulation of the settlement ceased to be noticeable, and the source material started to contain more and more visible elements indicating the renewed development of the centre (Łosiński, 1996a, p. 138), and even a certain stabilization and strengthening of the centre-support system, since the 11th century brings about the numerical development of the settlements surrounding Szczecin (Rogosz, 1993, p. 31).

It was at the turn of the 12th century that the centre at the mouth of the Oder River became the centre of the urban republic, even called by the Monk of Prieflingen the capital of this country (after Łosiński, 2004, p. 133), a politically independent structure that also continued the tradition of tribal rallies. The aristocracy gained a great political advantage here, creating a form of an “oligarchy” of merchants and landowners (fig. 3) (Leciejewicz, 1962, p. 260).

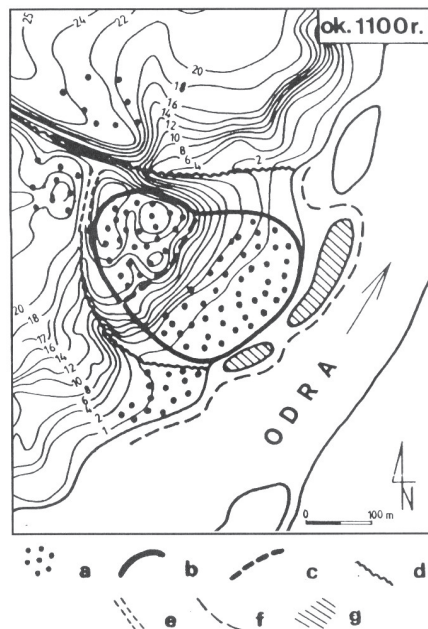

Fig. 3. Szczecin at the turn of the 12th century according to W. Łosiński

Legend for map:

a – buildings; b – defensive fortifications; c – alleged defensive fortifications; d – watercourses; e – ditch – moat; f – line of the alleged harbour; g – background of the harbour (Łosiński, 1996a, s. 151, table IV)

However, it is undoubtedly the case that in the analysed period we are dealing with a well-shaped topography of the settlement, as traces of a rampart surrounding the suburb from the Oder side were also discovered, which in the years 1121/1122 was burnt as a result of the conquest of Szczecin by Bolesław Krzywousty. However, the stronghold was quickly rebuilt, moving the line of fortifications towards the East, which forced the port to change its location and move it over the main stream of the river. The background for the harbour was probably a patch of sandy hills, parallel to the fortification line (Łosiński, 1996a, p. 139).

Twelfth-century Szczecin was a multi-part settlement, where particular districts were distinguished by the property status of their inhabitants. Chroniclers of St. Otto of Bamberg mention that Szczecin was planned on three or four hills, and its fortifications astonished with their might. The current concepts assume three hills (the fourth is one of the parts of Castle Hill, where the pagan corner was most probably located, was considered by Ebon as a separate topographical element). The present elevation, on which the Pomeranian Dukes' Castle is located, is the former Triglav Hill, where the defensive centre of the then Szczecin was located (Łosiński, 2008, p. 118–121). The upper stronghold contained the most important administrative buildings (the seat of the castellan and then the duke himself). Below, there was a fortified district of the aristocracy with a wooden and ground rampart. In it market squares were placed (the upper one near the stronghold and the lower one). In turn on the Oder River located were: a fortified port district with a quay and a fortified bridgehead by the river crossing, in all parts of the settlement, streets were marked out (Bobiński, 1975, p. 105). In the Oder River part, Władysław Filipowiak places the oldest settlement of German colonists (Filipowiak, 1999, fig. 8: 4), although there are many indications that they lived in a part of the area located more to the south (former Slavic suburbs) and with the development they moved to the present place, where the church of St. James is located (Łosiński, 2008, p. 121–122).

The developing old district, occupying the edge of the upland and the place of the first stronghold, probably became the centre of the settlement. There are visible traces of log construction, which lasts for several settlement levels. In this part of Szczecin, streets have also been marked out, creating a regular network with a width allowing for wheel traffic. The examined excavations in this area are also characterized by numerous movable historical objects, including weights and fragments of scales, which may indicate that this district was inhabited by merchants. It was probably here that the centre of administration and public life was located, such as the ducal court (Cnotliwy, 1992, p. 10–12) and the temple of the most important god of Szczecin – Triglav, the so-called “corner” (Kiersnowski, 1954, p. 25), archaeological relics of which could not be found, but is mentioned in the life of St. Otto of Bamberg (Ślupecki, 1993, p. 265).

The role of Szczecin as a political and worship centre is evidenced by a record in the life of St. Otto of Bamberg, saying that the Wolinians sent the missionaries, headed by Otto, to Szczecin, because they decided that the decision of the Szczecin people would be a condition for them to adopt Christianity (Ślupecki, 1994, p. 72–73). The new faith strengthened the role of the duke of the Griffin dynasty, thus contributing to administrative changes. The moment of accepting Christianity can be considered the

beginning of the end of the “urban republic” in Szczecin, because it supports feudal administrative solutions, and thus legitimises the centralised duke power, weakening the role of rallies. The strengthening of the duke’s power resulted in a change in the status of the entire estate. The new religion forced the construction of new places of worship in place of corners (Piskorski, 2000, p. 18).

CONCLUSIONS: CONTRIBUTION TO THE CREATION OF A WORKING DIVISION OF DEVELOPMENT PHASES OF EARLY MEDIEVAL CENTRES IN WESTERN POMERANIA

This article is not aimed at seeking negligence, because such an approach would be detrimental to researchers, whose sometimes Benedictine work allows us to learn about the past reality in numerous strongholds. The terminology they use, however, is sometimes too “optimistic” in its conclusions about the “urban character” of a given city and its political significance. At the same time, it is sometimes too “cautious” in its assessment of economics as poorly documented to be analysed and too strongly based on premises and hypotheses instead of clear sources. However, there is a lack of clear terminology, ordered by synthesizing reflection. This makes comparison and wider evaluation and the use analogies difficult.

In Poland, only ten percent of the city’s archaeological sites have been published, at least in the form of a report for a wider audience, than just a local conservation office. Only one in twenty was published as a full presentation of the results and discoveries (Gołembnik, 2010, p. 37). Therefore, it would be useful to develop a terminology that is relatively clear, and allows these few in number of studies to be mutually comparable and gave a possibility to draw conclusions about the degree of urban development.

I would propose to discuss the following arrangement of development phases in the framework of analogies concerning the Baltic Sea cities. This will be a non-evolutionary division, because each of these stages does not require a previous one, or can only be loosely linked to the previous one. It will refer to the category of morphology in its foundations, and the functions it performs are complementary.

As far as chronological continuity is concerned, I propose to depart from this simplification in order to make a real assessment, without the attempts to “include” it in the evolutionary scheme. There can be no pressure on resulting of one phase of development from another, as history of the centres clearly shows that we are dealing with crises, regressions and transformations often only referring to the previous ones. A given stronghold does not have to have a history from the beginning to the foundation, as changing conditions may disturb this process, modify it or even end it, and the role of a given centre will be taken over by another one⁸.

⁸ An example can be for example Wolin, which survived the crisis in the 10th century, thanks to its location, in a kind of “buffer” between the lands of Piasts, Danes and Obodrites. Thus the fate of the old

Phase A: Single-part stronghold

It is the simplest form, realizing the most universal element by definition, i.e., it is a space enclosed by a rampart, without divisions of the enclosed area. A single-part stronghold can serve as a central place, a fortress, an emporium, etc.; we are dealing here with a simple form, where we do not find premises to separate closed spaces inside the ramparts. Such a lack of boundaries in the structure cannot, however, be a dominant premise for the evaluation of functioning. The existence of the *majdan* may testify to local rallies. It also does not limit the issue of residence of such a stronghold by newcomers, as any imports may indicate the presence of potential merchants or intermediaries.

Neither can they be attributed a purely Slavic character without detailed discussion. As for the assessment of whether the earliest trade centres in Pomerania have a purely Slavic genesis, Marek Dulnicz was sceptical and pointed out that we do not have any trade centre in this region where we would not notice any foreign elements. For example, there is no purely Slavic emporium on the Baltic Sea (Dulnicz, 2014, p. 13). Although this is postulated for the best studied centres by Władysław Łosiński, who sees the native genesis of such centres as Wolin, Gdańsk, Szczecin (Łosiński, 2008, p. 15), however, the current state of research does not allow for such a dogmatic approach, as the genesis may be native, but it does not exclude foreign influences dictated by the pragmatics of the functioning of a given place as a contact area for various nations involved in the economic life of a given stronghold.

For Szczecin, this would be the earliest tribal period, i.e., the eighth and first half of ninth centuries, when we are dealing with a small, developing stronghold.

Phase B: “Central stronghold”

This form is already more complicated and has at least two closed parts enclosed by a rampart, which indirectly confirms the social stratification or the processes of limiting a given space to some social group, e.g., the ruler and his surrounding, the seat of worship with priests, etc. This can be named “central stronghold”, because we agree for his influence on whole micro-region’s settlements, as in theory of central place (*Zentralplätze*) from Christian Christaller (1933). The central stronghold plays the role of a central place in the political structures. However, it is not yet a central form with many open suburbs, which would be an evidence of large population or a dominant political-economical significance for the region. This is still a stronghold, a form surrounded by an earth rampart, which plays primarily fortification roles, and

Ribe, replaced by the new Ribe, located on the other side of the river, or Truso, replaced by Gdańsk, did not befall it. State-forming consolidation of Slavic areas resulted with numerous changes and collapse of some of the tribal economic and political centres (Urbańczyk, 2010, p. 21).

not prestigious or political ones. Beyond these ramparts there may be few traces of settlement, but most of the source data should indicate that the settlement is inhabited within the stronghold.

For Szczecin, this would be the period from the second half of the 9th century, until the turn of the 10th century, when in this centre traces of living outside the ramparts started to be found. A breakthrough moment for the city stronghold would be the stabilization of the settlement outside the ramparts in the form of an open suburb, and the area inside the fortifications would be a possible refugium and the seat of the wealthiest social groups.

As far as the use of the term *civitas* is concerned, in my opinion it is not authorized, as we do not have written sources that would confirm the importance of Szczecin in this period. Unfortunately, we do not have similar sources, as in the case of Poznań, where naming it *civitas* is authorized.

Phase C: Stronghold city

Pre-foundation centre with the character of a regional centre, in which a high social stratification, supra-regional importance and numerous divisions within its boundaries (suburbs, production zones, palatia etc.) are confirmed. We are dealing with open suburbs and settlement outside the ramparts. There is no exclusion of agriculture, but a concentration of economic, political and cultural functions (place of worship etc.) is visible.

This is the closest form to the determinants of a medieval city (without bishop's residence), but we cannot speak of a fully-fledged city in today's sense of the word. It is true that already in 1919 Kazimierz Tymieniecki pointed out that the beginnings of cities on Polish lands should be sought in the early Middle Ages. Already for the period before the foundation action, he spoke directly about the evolution from open settlements, through strongholds, to urban forms (Tymieniecki, 1964, p. 273; 1996, p. 319). Similarly, Józef Kostrzewski postulated that many of the strongholds in our lands could be regarded as early cities based on their characteristics, i.e. population density, craftsmanship and exchange development, which can be found during archaeological research (Kostrzewski, 1938/1939, p. 122–147). However, these are not cities *sensu stricto*, where the population living in them is separated from their surroundings, thanks to their lifestyle and mutual interactions (as is the case in post-Roman and communal cities in Western Europe).

Still, however, these are centres with evidently numerous features going beyond those attributed to typical strongholds. Evidence can be found, for example, in infrastructure and internal construction. Professor Romana Barnycz-Gupieniec, who directly wrote about log construction, the most popular house construction technique in Pomerania that: "Small sizes of building perfectly fit in the increasing lack of room of the ten cities", was in favour of recognising the largest strongholds as centres of urban character (Barnycz-Gupieniec, 2014, p. 91).

This is a settlement form, which will be transformed into a city in the era of foundation, or a city will be established nearby, which with time will absorb a part or the whole of the old centre, expanding spatially. In many cases, defining the historical area of a given centre as the “old town”, e.g. Kołobrzeg, Gdańsk, Poznań, can be considered a traditional name for the former area of Slavic suburb, as well as in some cases for the unsuccessful area of foundation, e.g. Poznań, the Śródka area (Długokęcki, 2015, p. 321).

In case of Szczecin, shaping of this settlement form could have lasted even two centuries, as it is difficult to determine the moment when we are dealing with open forms of settlement outside the ramparts and demographic growth. It is only the lives of St. Otto of Bamberg that confirm the importance and functioning of this centre. As for the location and absorption of the stronghold areas by the founded city, the degree of damage around the centre of the former stronghold (Castle Hill, where we can only conduct research in the Oder River area and it is difficult to assess the area on the other side of the hill).

In my opinion, such an arrangement of terminology with indication of the phases of stronghold transformations would facilitate the assessment of the development of early Piast centres and the areas of the Slavic region on the southern coast of the Baltic Sea at that time.

BIBLIOGRAPHY

- Barnycz-Gupieniec, R.
 2014 Typy konstrukcji budowli drewnianych w rejonie Morza Bałtyckiego we wczesnym średniowieczu. In: H. Paner, M. Fudziński, W. Świętosławski (eds), *Pomorze w we wczesnym średniowieczu w świetle źródeł archeologicznych. Historia, stan aktualny i potrzeba badań* (p. 91–95). Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku.
- Biermann, F.
 2006 Frühstadt und Burg an der Südlichen Ostseeküste von 8. bis 12. Jh. In: F. Biermann, M. Müller, Ch. Herrman (eds), *Castella Maris Baltici VII. Beiträge der Tagung “Die Stadt als Burg. Architektur-, rechts- und sozialhistorische Aspekte befestigter Städte im Ostseeraum vom Mittelalter bis zur frühen Neuzeit”, 03.–06. September 2003 in Greifswald* (p. 15–24). Greifswald.
- Bobiński, S.
 1975 *Urbanistyka polskich miast przedlokacyjnych*. Warszawa: PWN.
- Bogucki, M.
 2004 Viking Age ports of trade in Poland. *Estonian Journal of Archaeology*, 8(2), 100–127.
 2010a Viking Age Emporia around the Baltic Sea – a Cul-Du-Sac of European Urbanization. In: A. Buko, M. McCarthy (eds). *Making of a Medieval Town. Patterns of Early Medieval Urbanization* (p. 151–165). Warszawa: IAE PAN.
 2010b The Baltic Emporia and Their Hinterland – Comments on Donat Wehner’s study of Wolin and Menzlin. In: B. Ludowici, H. Jöns, S. Kleingärtner, J. Scheschkewitz, M. Hardt (eds). *Trade and Communication Networks of the First Millenium AD in the Northern Part of Central Europe: Central Places, Beach Markets, Landing Places and Trading Centres. Neue Studien zur Sachsenforschung*, t. 1 (p. 267–272). Stuttgart: Konrad Thaiss.

- Boháčová, I.
2014 Civitas, castrum, urbs – wczesnośredniowieczne grody jako zagadnienie archeologiczne. Przyczynek do dyskusji nad początkami państwa. In: K. Chrzan, K. Czapla, S. Moździoch (eds), *Funkcje grodów w państwach wczesnośredniowiecznej Europy Środkowej. Społeczeństwo, gospodarka, ideologia* (p. 73–99). Wrocław – Głogów: IAE PAN.
- Buko, A.
1999 Wczesnośredniowieczna aglomeracja sandomierska: Początki i podstawy rozwoju. In: S. Moździoch (ed.), *Centrum i zaplecze we wczesnośredniowiecznej Europie Środkowej. Spotkania Bytomskie*, t. 3 (p. 196–206). Wrocław: IAE PAN.
- Callmer, J.
2007 Urbanisation in Northern and Eastern Europe, CA. AD. 700–1100. In: J. Henning (ed.), *Millennium-Studien, zu Kultur und Geschichte des ersten Jahrtausends n. Chr.*, vol. 5/1: *Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium*, vol. 1: *The Heirs of the Roman West* (p. 233–270). Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- Christaler, W.
1933 *Die zentralen Orte in Süddeutschland : eine ökonomisch-geographische Untersuchung über die Gesetzmässigkeit der Verbreitung und Entwicklung der Siedlungen mit städtischen Funktionen*. Jena: Gustav Fischer.
- Chudziak, W.
2014 Z badań nad funkcją małych i średnich warowni na obszarze Pomorza. In: K. Chrzan, K. Czapla, S. Moździoch (eds), *Funkcje grodów w państwach wczesnośredniowiecznej Europy Środkowej. Społeczeństwo, gospodarka, ideologia* (p. 43–59). Wrocław – Głogów: IAE PAN.
- Cnotliwy, E.
1992 Początki i rozwój średniowiecznej siedziby książęcej w Szczecinie. In: J. Kochanowski (ed.), *Zamek Książęcy w Szczecinie* (p. 9–32). Szczecin: Wydawnictwo Glob.
- Cnotliwy, E., Leciejewicz, L., Łosiński, W.
1983 *Szczecin we wczesnym średniowieczu. Wzgórze Zamkowe*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Długokęcki, W.
2015 Zmiany przestrzeni gdańskiego miejskiego zespołu osadniczego pod panowaniem zakonu krzyżackiego a problem lokalizacji miasta samorządowego w Gdańsku w XIII w. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 63(2), 305–329.
- Dulinicz, M.
2001 *Kształtowanie się Słowiańszczyzny Północno-Zachodniej. Studium archeologiczne*. Warszawa: IAE PAN.
2014 Istotne problemy archeologii Pomorza (VI–IX wiek) w świetle najnowszych badań i publikacji. In: H. Paner, M. Fudziński, W. Świętosławski (eds), *Pomorze w we wczesnym średniowieczu w świetle źródeł archeologicznych. Historia, stan aktualny i potrzeba badań* (p. 11–17). Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku.
- Filipowiak, W.
1999 Wolin und Szczecin – Hafen und Topographie der mittelalterischen Stadt. In: J. Bill, B. Clausen (eds), *Maritime Topography and Medieval Town. Papers from the Fifth International Conference on Waterfront Archaeology in Copenhagen, 14–16 May* (p. 61–70). Copenhagen.
- Gołębniak, A.
2010 Urban Archaeology in Poland – New Approach. In: A. Buko, M. McCarthy (eds), *Making of a Medieval Town. Patterns of Early Medieval Urbanization* (p. 35–61). Warszawa: Wydawnictwo IAE PAN.

- Hensel, W., Leciejewicz, L.
1962 Metoda archeologiczna w zastosowaniu do badań nad wsią i miastem wczesnośredniowiecznym w Polsce. *Archeologia Polski*, 7, 175–201.
- Hermann, J.
2004 Seehandlesplätze des 8. Jahrhunderts an der südwestlichen Ostseeküste und deren slawisches Hinterland. Eine Problemsicht. *Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern*, 51, 437–448.
- Hodges, R.
2001 *Dark Ages Economics. The Origins of Towns and Trade A. D. 600–1000*. London: Cambridge University Press.
- Jakóbczyk-Gryszkiewicz, J.
2012 Wybrane zagadnienia z historii budowy miast kręgu kultury europejskiej. In: S. Liszewski (ed.), *Geografia urbanistyczna* (p. 87–106). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Jażdżewski, K.
1957 Kształtowanie się wczesnośredniowiecznej kultury miejskiej w Polsce w świetle badań 1945–1954. In: W. Hensel (ed.), *Pierwsza Sesja Archeologiczna Instytutu Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk* (p. 319–348). Warszawa: Zakład Imienia Ossolińskich.
- Kiersnowski, R.
1954 Wolin i Szczecin jako główne ośrodki Pomorza Zachodniego we wczesnym średniowieczu. In: R. Brodzki (ed.), *Szczecin i Wolin we wczesnym średniowieczu* (p. 5–30). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kleingärtner, S.
2009 Die frühe Phase (8. bis 11. Jahrhundert) der Urbanisierung an der südwestlichen Ostseeküste. In: G. Fouquet, G. Zeilinger (eds), *Die urbanisierung Europas von der Antike bis in die Moderne* (p. 81–100). Frankfurt: Peter Lang GmbH.
- Kostrzewski, J.
1938/1939 Grody staropolskie w świetle ostatnich badań wykopaliskowych. *Rocznik Polskiej Akademii Umiejętności*, 122–147.
- Kowalenko, W., Labuda, G., Lehr-Splawiński, T.
1964 *Słownik starożytności słowiańskich*, t. 2. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
1967 *Słownik starożytności słowiańskich*, t. 3. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kowalska, A. B.
2008 Zabudowa mieszkalno-gospodarcza wczesnośredniowiecznego Szczecina. In: M. Bogacki, M. Franz, Z. Pilarczyk (eds), *Kultura ludów Morza Bałtyckiego*, t. 1: *Starożytność i średniowiecze. Mare Integrans. Studia nad dziejami wybrzeża Morza Bałtyckiego. Materiały z I Sesji Naukowej Dziejów Ludów Morza Bałtyckiego. Wolin 20–22 lipca 2007* (p. 234–261). Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
2009a „Na próżno się chęlpisz, że jesteś bezpieczny, wszak nie bronią cię szczecińskie wały”. Krótki spacer po umocnieniach obronnych Szczecina. In: M. Bartzak, M. Witek (eds), *Zabytkom na odsiecz. Szlakiem grodów, zamków i twierdz. Materiały opracowane z okazji obchodów Europejskich Dni Dziedzictwa 2009 w województwie zachodniopomorskim* (p. 37–52). Szczecin: Biuro Dokumentacji i Zabytków w Szczecinie.
2009b Gospodarstwo i gospodarka we wczesnym średniowieczu – przykład Szczecina. In: M. Bogacki, M. Franz, Z. Pilarczyk (eds.), *Gospodarka ludów Morza Bałtyckiego*, vol. 1: *Starożytność i Średniowiecze. Mare integrans. Studia nad dziejami wybrzeża Morza Bałtyckiego. Materiały z IV Międzynarodowej Sesji Naukowej Dziejów Ludów Morza Bałtyckiego. Wolin, 1–3 sierpnia 2008* (p. 206–229). Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Leciejewicz, L.
1962 *Początki nadmorskich miast na Pomorzu Zachodnim*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.

- 2000 Lubeka i Kołobrzeg, dwa ośrodki władzy państwowej u Słowian nadbałtyckich w XI–XII wieku. In: H. Manikowska, B. Bartoszewicz, W. Falkowski (eds), *Aetas Media Aetas Moderna. Studia ofiarowane profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin* (p. 263–272). Warszawa: Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego.
- Łosiński, W.
- 1996a Próba nowego spojrzenia na dzieje wczesnośredniowiecznego Szczecina. In: E. Wilgocki, P. Krajewski, M. Dworaczyk, D. Kozłowska (eds), *50 lat archeologii polskiej na Pomorzu Zachodnim* (p. 131–152). Szczecin: SNAP.
- 1996b Miejsce Pomorza i Wielkopolski w kształtowaniu się gospodarki towarowo-pieniężnej w Polsce wczesnofeudalnej. *Slavia Antiqua*, 37, 163–180.
- 2004 Topografia wczesnośredniowiecznego Szczecina w dobie misji Ottona z Bambergu. In: G. Nawrońska, M. Rębkowski, J. Tandecki (eds), *Archaeologia et historia urbana. Pamięci Tadeusza Nawrońskiego* (p. 133–138). Elbląg: Muzeum w Elblągu.
- 2008 *Pomorze Zachodnie we wczesnym średniowieczu. Studia archeologiczne*. Poznań: IAE PAN.
- Masemann, Ch.
- 2007 Cultivation and Consumption: Medieval Lübeck's Gardens. In: L. Armstrong, I. Elbl, M. Elbl (eds), *Money, Markets and Trade in Late Medieval Europe* (p. 572–602). Leiden – Boston: Brill.
- Molaug, P.
- 2010 Early Urbanization in Norway. In: A. Buko, M. McCarthy (eds), *Making of a Medieval Town. Patterns of Early Medieval Urbanization* (p. 131–150). Warszawa: IAE PAN.
- Moździoch, S.
- 1994 The origins of medieval Polish towns. *Archeologia Polona*, 32, 129–153.
- 1997 Problemy badań nad początkami miast i wsią wczesnośredniowieczną w Polsce. *Slavia Antiqua*, 38, 39–60.
- 1999 Centrum i zaplecze we wczesnośredniowiecznej Europie Środkowej. In: S. Moździoch (ed.), *Centrum i zaplecze we wczesnośredniowiecznej Europie Środkowej. Spotkania Bytomskie III* (p. 21–51). Wrocław: IAE PAN.
- Müller, U.
- 2010 Case study 3: Trading centres – Hanseatic towns on the southern Baltic Coast: Structural continuity or a new start? In: B. Ludowici, H. Jöns, S. Kleingärtner, J. Scheschkewitz, M. Hardt (eds), *Trade and Communication Networks of the First Millenium AD W: the northern part of Central Europe: Central Places, Beach Markets, Landing Places and Trading Centres. Neue Studien zur Sachsenforschung*, Band 1 (p. 115–140). Stuttgart: Konrad Thaiss.
- Piekalski, J.
- 2015 Policentryczne struktury protomiast Europy Środkowo-Wschodniej. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 63(2), 201–217.
- Piskorski, J. M.
- 2000 Szczecin Średniowieczny (do 1478 r.). In: J. M. Piskorski, B. Wachowiak, E. Włodarczyk (eds), *Szczecin – zarys historii* (p. 15–66). Szczecin: Wydawnictwo PTPN.
- Rębkowski, M., Romanowicz, P.
- 2015 Siedziba prepozyta kapituły kamińskiej w Lubinie na wyspie Wolin. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 63(3), 391–410.
- Rogosz, R.
- 1993 Zaplecze osadnicze wczesnośredniowiecznego Szczecina. *Slavia Antiqua*, 33, 21–39.
- Rosik, S.
- 2014 O „rozpoznawaniu” civitas w świecie słowiańskich plemion. In: K. Chrzan, K. Czapla, S. Moździoch (eds), *Funkcje grodów w państwach wczesnośredniowiecznej Europy Środkowej. Społeczeństwo, gospodarka, ideologia* (p. 37–42). Wrocław – Głogów: Muzeum Narodowe w Szczecinie.

- Rybicki, P.
1972 *Spółczesność miejskie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Sindbæk, S. M.
2007 Networks and Nodal Points: the Emergency of Towns in early Viking Age Scandinavia. *Antiquity*, 81, 119–132.
- Słodczyk, J.
2012 *Historia planowania i budowy miast*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Słowiński, S.
2006 Kilka uwag na temat wczesnośredniowiecznych obwałowań Szczecina. In: M. Dworaczek, A. B. Kowalska, S. Moździoch, M. Rębkowski (eds), *Świat Słowian wczesnego średniowiecza* (p. 83–90). Szczecin – Wrocław: Wydawnictwo IAE PAN.
- Słupecki, L. P.
1993 Die slawischen Tempel und die Frage des sakralen Raumes bei Westslawen in vorchristlichen Zeiten. *Tor*, 25, 247–248.
- Steuer, H.
2007 Urban Settlement. Part 2: Central, Northern, Eastern and Southern Europa. W: J. Graham-Campbell, M. Valor (eds), *Archaeology of Medieval Europe I. Eight to Twelfth Centuries AD* (p. 134–153). Aarhus: Aarhus University Press.
- Trawkowski, S.
2000 Opole a gród. In: H. Manikowska, B. Bartoszewicz, W. Fałkowski (eds), *Aetas Media Aetas Moderna. Studia ofiarowane profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin* (p. 313–318). Warszawa: Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego.
- Tymieniecki, K.
1919 Zagadnienie początków miast w Polsce. *Przegląd Historyczny*, 21, 319–345.
1964 Słowiańskie miasta Pomorza na tle dziejów wczesnego średniowiecza. *Materiały Zachodniopomorskie*, 10, 265–298.
1996 *Procesy twórcze formowania się społeczeństwa polskiego w wiekach średnich*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Urbańczyk, P.
1992 Plac miejski – skutek czy warunek powstania miasta? *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*, 40(3), 283–288.
1994 Początki miast norweskich. *Slavia Antiqua*, 35, 129–142.
2010a From a Stronghold to a Town – the Polish Case. In: A. Buko, M. McCarthy (eds), *Making of a Medieval Town. Patterns of Early Medieval Urbanization* (p. 15–26). Warszawa: Wydawnictwo IAE PAN
2010b Początki miast średniowiecznych w północnej Europie – dyskusja bez końca? In: A. Bartoszewicz (ed.), *Świt średniowiecza. Studia ofiarowane Profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi* (p. 131–143). Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Wehner, D.
2010 The Hinterland of early medieval trading places Wolin and Menzlin: A comparison. In: B. Ludowici, H. Jöns, S. Kleingärtner, J. Scheschkewitz, M. Hardt (eds), *Trade and Communication Networks of the First Millennium AD in the Northern Part of Central Europe: Central Places, Beach Markets, Landing Places and Trading Centres. Neue Studien zur Sachsenforschung*, Band 1 (p. 258–266). Stuttgart: Konrad Thaiss.
- Wieczorowski, T.
1962 Najnowsze odkrycia archeologiczne na podgrodziu słowiańskim w Szczecinie. *Szczecin*, 7/8, 179–184.

Wilgocki, E.

- 2004 Zmiany w zabudowie wczesnośredniowiecznego Szczecina w świetle badań Pracowni Archeologicznej Zamku Książąt Pomorskich w Szczecinie. In: G. Nawrońska, M. Rębkowski, J. Tandecki (eds), *Archaeologia et historia urbana. Pamięci Tadeusza Nawrońskiego* (p. 139–147). Elbląg: Muzeum w Elblągu.

GRODY WIELOCZŁONOWE, ZALĄŻKI MIAST, *SEEHANDELSPLÄTZE*,
MIEJSCA CENTRALNE U UJŚCIA ODRY W X–XII WIEKU? –
SYNONIMY CZY PROBLEM DEFINICYJNY?

Streszczenie

Dyskusja na temat definicji „miejskości” grodów w średniowieczu na ziemiach słowiańskich ma długą tradycję. Już we wczesnym średniowieczu mamy do czynienia z tzw. „załążkami miast”, centrami wielofunkcyjnymi pełniącymi funkcję miast i grodami miejskimi, jak również z licznymi mniejszymi grodami, którym ciężko przypisywać rolę pierwszych miast. Jednak jesteśmy w stanie wykreślić granic miast wczesnej fazy urbanizacji Europy Wschodniej i Środkowej. Brakuje źródeł pisanych i archeologicznych, które by pozwoliły na jednoznaczne określenie granic miast i struktury całości. „Przyzwyczajenia badawcze” również utrudniają czasem wnioskowanie, ponieważ działamy w warunkach, gdzie metoda prawidłowego chronologicznie badania toku rozwoju akcentuje zazwyczaj „łączność” okresu grodowego z miejskim, rozkwit osadnictwa zaś łączy z rozwojem państwowotwórczym i politycznym, a więc „wpycha” obrazy przeszłej rzeczywistości danego ośrodka w szersze ramy procesu dziejowego. To zaś powoduje, że widzimy mechanizmy państwowotwórcze, ale merytoryczna dyskusja nad indywidualnymi procesami miastotwórczymi w danych ośrodków schodzi na drugi plan.

Modele zachodnioeuropejskich miast i ich procesów urbanizacyjnych są trudne do porównania ze wspomnianymi formami osadniczymi, jeśli w analizie staramy się podkreślać postrzymskie, zachodnioeuropejskie rozumienie miast, bez podejścia funkcjonalnego, skoncentrowanego na rzeczywistej roli danych ośrodków w swoim regionie. Stosując je bez refleksji, uzyskujemy obraz, gdzie nie ma żadnych miast.

Pojawiły się też liczne koncepcje na temat definiowania różnych stadiów rozwoju grodów, ale brakuje prób uporządkowania obecnie spotykanej terminologii, bo krótko mówiąc „gród grodowi nierówny”. Bardzo dobrze to widać u ujścia Odry, gdzie mamy nie tylko terminologię wypracowaną przez polskich badaczy, ale również w ramach współpracy z badaczami z krajów sąsiadujących spotykamy liczne terminy wykorzystywane w niemieckiej i skandynawskiej archeologii (tj. Burgstadt, Seehandelsplatz, emporium itd.).

Problem ten powoduje, że tworzy się swoisty „gąszcz” terminologiczny, gdzie trudno tak naprawdę czasem powiedzieć, co dany badacz miał na myśli i jak jego koncepcja obrazu przeszłej rzeczywistości funkcjonuje na tle szerszego spektrum ośrodków osadniczych. Brakuje dużych syntez, gdzie celem objaśnienia różnorodnych genów poszczególnych ośrodków trzeba by przedyskutować terminologię, aby rozróżnić poszczególne fazy rozwojowe, jednocześnie zachowując wymóg ujęcia syntetycznego.

GRÓD I MIASTO – TERMINY NIEJEDNOZNACZNE

Rozpoczynając dyskusję terminologiczną, należy najpierw zadać sobie pytanie, jak zdefiniować podstawową formę osadniczą, czyli gród sam w sobie i przyjrzeć się, czy możliwe jest jasne określenie punktu wyjścia i generalnych charakterystyk tej formy.

„Gród” to termin dość niejasno określony. Zawiera wiele różnych elementów, w tym te będące bazą do stworzenia składowych typowej struktury miasta. O ile archeolodzy zgadzają się, że gród to struktura otoczona wałem, to te otoczone murem nie są już bynajmniej uznawane za gród. Gród to forma osadnictwa otoczona wałem ziemnym, który był właśnie jedyną dla niego cechą charakterystyczną. Pozostała część dowolnej definicji jest już mało istotna. Gród, forma wydawać by się mogło poznana, nadal jest trudna do jednoznacznego zdefiniowania, ponieważ trudno porównywać wieloczołnowe ośrodki z małymi gródkami.

W kwestii rozumienia procesów urbanizacyjnych pogląd, że miasta pojawiły się dopiero w XIII w., wspiera sam podział chronologiczny średniowiecza ugruntowany w polskiej historiografii. Wczesne średniowiecze na ziemiach polskich trwa aż do XII/XIII w. (różnie podawane, ponieważ za cezurę uznaje się zjawiska prowadzące do lokacji lub sam początek akcji lokacyjnej). Tak więc nawet uznając za początek tego okresu pojawienie się Słowian (V/VI w., a nie upadek Rzymu), uzyskujemy okres mający ponad pół tysiąca lat. Pojawienie się miast jest więc idealną cezurą, gdzie wczesne średniowiecze jest „grodowe”, a późne już „miejskie”. To bardzo wygodny podział.

Witold Hensel i Lech Leciejewicz przedstawili koncepcję, że na przełomie IX–X w. mamy do czynienia z pojawieniem się grodów kilkuczłonowych „reprezentujących ośrodki władzy wczesnofeudalnej, przy której tworzyły się załążki miast i rozwijały osady miejskie” (Hensel, Leciejewicz, 1962, s. 186). Niestety zdefiniowali oni jednoznacznie, nie do końca, jak wygląda rozróżnienie i definicja terminów załążek miasta i osada miejska (miasto na prawie rodzimym) w odniesieniu do wczesnego średniowiecza. To zaś utrudnia ocenę rzeczywistej miejskości lub braku cech miejskich w przypadku ośrodków z ziem polskich. Ich ocena jest bardziej uznaniowa, ponieważ wspomniani badacze przywołują podstawową definicję miasta zachodnioeuropejskiego jako formy charakteryzującej się: odrębnością gospodarczą, prawną i zwartym układem przestrzennym o cechach obronnych (Hensel, Leciejewicz, 1962, s. 188).

Obaj badacze dopuszczają również liczne etapy przejściowe i mają świadomość tych problemów, choćby o trudności rozróżnienia wsi od załążka miejskiego (Hensel, Leciejewicz, 1962, s. 188). Tym samym załążki miast i osad miejskich mają wymienione cechy w różnych stadiach, ale bez jasnych kryteriów.

Można tu jeszcze wspomnieć jeden termin korespondujący z powyższymi swoim znaczeniem, choć wykorzystywany dla innych ośrodków niż pomorskie. Andrzej Buko używa mianowicie terminu „zespół grodowo-miejski” na oznaczenie X-wiecznego Sandomierza, który był ośrodkiem wyrosłym z woli polańskich władców na węźle sandomiersko-zawichojskim. Składał się on z grodu na wzgórzu i dwóch podgrodzi odgrywającym rolę ekonomiczne (Buko, 1999, s. 201). Tym samym był to punkt centralny pełniący funkcje militarne, polityczne i gospodarcze. Wydaje się, że byłby to dobry synonim na oba wspomniane wcześniej terminy i lepiej oddawałby sens ich obu, ponieważ ma bardziej zrozumiałe kryteria.

CIVITAS

Zazwyczaj wspomniane u Geografa Bawarskiego *civitas* na ziemiach słowiańskich uznawano w polskich naukach historycznych za duży gród (często domyślnie wieloczołnowy), gdy tymczasem mogło chodzić o jedynie ufortyfikowane ośrodki militarne, które wraz z otoczeniem mogło tworzyć rozbudowany zespół osadniczy. Nie musiał to jednak być znaczący punkt w strukturach plemien-

nych. Geograf Bawarski zdaje się przedstawiać obraz potencjału militarnego, a nie gospodarczego lub organizacji politycznych na naszych ziemiach. Ośrodki z ziem polskich są liczne, ale chodzić może o specyfikę strategii obronnych naszych ziem (Rosik, 2014a, s. 38–39).

Stanisław Rosik poddaje pod dyskusję jednak kwestie niewykorzystywania terminów *castrum* lub *munitmentum*, czyli rzeczywistych „twierdz” i obiektów ufortyfikowanych. Zwraca tym uwagę na to, że być może chodzi o pokazanie więcej niż jednej funkcji tych ośrodków, ponieważ na liście wspomnianych u Geografa Bawarskiego są i ośrodki religijne, i gospodarcze oraz centra handlu (nie zawsze jednak pełniące wszystkie te role). Zauważa również, w korelacji z żywociarzami biskupa Ottona z Bambergu, że czasem synonimicznie wykorzystuje się termin *civitas* i *urbs*, a więc zwraca się uwagę na funkcje miejskie. To pokazuje, że z określeniem rzeczywistej roli opisanych w źródłach ośrodków jest problem definicyjny.

EMPORIUM I INNE FORMY GRODOWE Z PUNKTU WIDZENIA BADANIA PROCESÓW EKONOMICZNYCH

Kolejny problem pojawia się, kiedy zadamy pytanie o relację: emporium a gród. Wczesne ośrodki miejskie w Skandynawii zazwyczaj były formami koncentrującymi się na rzemiośle, zapopatrującymi najwyższe warstwy. Dopiero od XI w. mamy w miastach siedziby władców (Molaug, 2010, s. 138–139). Mateusz Bogucki stwierdza jednak, że emporia handlowe w północnej Europie były ślepy m zaułkiem, jeśli chodzi o rozwój urbanizacji. Wprawdzie późniejsza Hanza wykorzystywała szlaki handlowe wytyczone przez Wikingów, ale trudno uznać, że system emporiów stanowił fundamenty pod późniejsze miasta. Większość miast średniowiecznych została założona w innych lokacjach niż dawne emporia, często wprost jako zastępstwo dla dawnych ośrodków handlowych, które utraciły rację bytu w nowych organizmach państwowych (Bogucki, 2010a, s. 151–163). Oczywiście nie można ich porównywać w sposób bezpośredni i bez szerszej analizy. Emporium odnosi się do określonych funkcji gospodarczych, a gród to termin dużo szerszy i mający konotacje polityczne, określający strukturę osadniczą otoczoną wałem, która spełniała dużo więcej funkcji niż tylko rolę centrum gospodarczego.

Z tego przeglądu i dyskusji jawi się potrzeba analizy i interpretacji wczesnych faz ośrodków pomorskich, zlokalizowanych na wybrzeżu, w formie grodów. Pełniły one głównie funkcję punktów wymiany, a znaczący element w ich strukturze stanowiła kolonia, założona przez osoby obcego pochodzenia. Określenie „emporia-grody” lepiej oddawałoby ich istotę, a dodatkowo pozwoliłoby na szersze zobrazowanie w ich charakterystyce funkcji gospodarczych, niż to jest w przypadku stosowania terminu „gród” na wszelkie osady słowiańskie, również te na wybrzeżu Bałtyku w okresie przedpaństwowym.

Odwołując się zaś do koncepcji emporiów Richarda Hodgesa (Hodges, 2001, s. 24), należałoby uznać, że gospodarcza rola grodów-emporiów pokrywa się z jego koncepcją emporiów, to jednak te na ziemiach polskich łączyły w sobie dodatkową rolę centrów plemiennych. Były nie tylko miejscami spotkań, produkcji i wymiany, ale również stanowiły ważne punkty w strukturze politycznej i kulturowej plemion zamieszkujących wybrzeże Bałtyku. Nie można ograniczyć ich roli tylko do gospodarki.

„SŁOWA MAJĄ MOC” – RYNEK, PLAC I TARG

Powiedzenia „Słowa mają moc” jest w kwestii definiowania naszych odkryć bardzo prawdziwe. Dobrze to widać na przykładzie terminu „rynek” i „plac” w odniesieniu do oceny rozwoju urbanizacyjnego średniowiecznych ośrodków i wczesnych miast z ziem polskich. Samo użycie terminu „rynek” od razu tworzy konotacje gospodarcze, a „plac” sugeruje już mocno rozwiniętą, późną

formę urbanistyczną, a tymczasem to, co możemy identyfikować jako „rynek” lub „plac”, jest być może świadomie wybraną pustą przestrzenią wewnątrz obwarowań. W praktyce archeologicznej dotyczącej badań wykopaliskowych tą wydzieloną przestrzeń wewnątrz grodziska nazywamy majdanem, ale nie łączy się z tym głębsza refleksja dotycząca licznych funkcji tego miejsca.

Tymczasem już w najwcześniejszych formach grodowych istniał obszar pusty wewnątrz grodu, właśnie tzw. majdan, który mógł być przestrzenią uniwersalną, wykorzystywaną choćby na potrzeby np. zgromadzeń i wieców. Była to przestrzeń wydzielona i „bezpieczna”, bo ufortyfikowana. Nasze wyobrażenia o wiecach rzadko dotyczą kwestii realiów miejsca zgromadzeń.

Jak sugeruje Przemysław Urbańczyk, ten „plac” odgrywał niebagatelną rolę jako miejsce ogłaszania praw, sądów, egzekucji i wszelkich działań wymagających zgromadzenia ludności, w formie demokratycznej lub w ramach poddaństwa. Jego rola jako punktu zbiorczego mogła wspierać procesy państwowotwórcze, bo był płaszczyzną dla informowania i przekonywania ludności do idei federowania się (Urbańczyk, 1992, s. 283–288). To oczywiście bardzo daleko idąca hipoteza, ale rola swoistej „agory” jest jednak zbyt często pomijana, jeśli chodzi o interpretację majdanu grodu.

Rola ekonomiczna, „rynkowa”, również mogła być powiązana z władzą i rolą polityczną, ponieważ kontrola nad wymianą i opodatkowywanie było ważnym elementem związanym z administrowaniem grodem przez władcę i jego zaufanych. Nie był to zapewne rzeczywisty targ, ale np. miejsce egzekwowania wszelkich należności i prawa władcy dotyczących choćby danin.

W osadach lokacyjnych targ tworzył zazwyczaj rynek, który wyznaczał centrum osiedla za murami, a więc inaczej niż w okresie grodowym rynek znajdował się wewnątrz fortyfikacji (Bobiński, 1975, s. 145). Jednocześnie termin rynek wewnątrz grodu może być mylący. Czescy badacze wykorzystują również w swej ocenie socjotopografii grodów wczesnośredniowiecznych termin „akropol” na określenie wewnętrznej części grodu, która pełniła funkcje rezydencyjno-reprezentacyjną dla najwyższej warstwy społeczności. Przylegające suburbia zazwyczaj odgrywały rolę wielofunkcyjnego zaplecza dla elity (Boháčová, 2014, s. 91–92).

GRÓD A SIEDZIBA WŁADZY W RAMACH „WCZESNYCH MIAST”

Wiele przesłanek wskazuje, że w początkowym okresie opole i gród książęcy, jako elementy systemu administracyjnego u Polan i pierwszych Piastów, istniały obok siebie. Opole nie miało scentralizowanej władzy, a decyzje podejmował mniej lub bardziej oligarchiczny wiec. Nie była to konkurencja dla władzy książęcej, ale odgrywało role poboczne w całokształcie działań władcy i jego aparatu dotyczących ustaleń lokalnych, które zapewne musiały dostosowywać się do władzy dzierżonej przez rzeczywistą elitę (Trawkowski, 2000, s. 318).

Gród, jako forma architektoniczna, był tylko częścią składową „wczesnego miasta”. Dopiero wraz z podgrodziami (osadami otwartymi, a nie, jak to się uznaje, w ramach któregoś z członów) i członami otoczonymi wałami – można się pokusić o nazwanie takiej formy osadniczej „wczesnym miastem” (Moździoch, 1997, s. 44).

Sławomir Moździoch postuluje (Moździoch, 1997, s. 45), że dyskusja o definiowaniu miasta, przy założeniu, że jest to „specyficzna forma zagospodarowania przestrzeni pełniąca funkcje w ramach organizacji gospodarczej ówczesnego państwa”, staje się bezzasadna, bo wszelkie niejasne określenia wczesnych form urbanizacyjnych, tj. „miasto”, „wczesne miasto”, „polskie miasto”, „niemieckie miasto”, „gród-miasto”, „miasto lokacyjne” tracą na znaczeniu. Wszystko to są nazwy na ośrodki centralne danego państwa. Jest to wyjście z problemu, jednak pozostawia nas, podobnie jak w przypadku grodu, z jednym terminem „miejsce centralne”, które również może przybierać wiele form i jest pojęciem podobnie szerokim.

TERMIN „BURGSTADT”

Termin „Burgstadt” (gród miejski) jest spotykane w archeologii niemieckiej na nazwanie grodów pełniących funkcje przypisywane miastom (polityczne, ekonomiczne i kulturowe) na ziemiach zajętych przez Słowian, a więc na południowym wybrzeżu Bałtyku. Ich rozwój datuje się na X–XII w. Są to formy, gdzie mamy obwarowania zamykające w swoim wnętrzu nie tylko centrum władzy, ale również infrastrukturę ekonomiczną, sakralną i kulturową. Otwarte podgrodzia są dodatkiem. Tym samym musi być to forma rzeczywiście rozbudowana i wielocłonowa (Urbańczyk, 2010b, s. 138).

Wcześniej na ziemiach nadbałtyckich zajętych przez plemiona Słowian Zachodnich mamy do czynienia z emporiami, czyli grodami pełniącymi głównie rolę handlową, do których niemieccy archeolodzy zaliczają np. Wolin, Ralswiek, Gross Strömkendorf, Menzlin, Bardy Świelubie. Miały być to nieufortyfikowane ośrodki, które mogły odgrywać rolę polityczne, ale nie była to ich pierwszoplanowa funkcja. Za okres ich rozwoju i największej prosperity przyjmuje się drugą połowę VIII w. po pierwszą połowę X w. (Urbańczyk, 2010b, s. 138).

Urbańczyk uznaje terminy „protomiasto” i „miasto grodowe” (Burgwallstadt) za synonimy (Urbańczyk, 2010b, s. 138), choć nie ogranicza „miast grodowych” tylko do ziem słowiańskich. Zwraca jednak uwagę na to, że *de facto* są to „nie tyle aglomeracje gospodarczo-ekonomiczne, ile raczej strategia inwestowania w infrastrukturę społeczno-polityczną odzwierciedlone w zmieniającej się organizacji i funkcjach miejsc centralnych” (Urbańczyk, 2010b, s. 139).

Na południowym wybrzeżu Bałtyku dawne centra handlowe często wyewoluowały w tzw. „Burgstädte” („miasta grodowe” lub „grody miejskie”). To rozróżnienie pokazuje problem terminologiczny, ponieważ łatwo termin „Burgstädte” uznać za nazwę z niemieckiej historiografii na słowiańskie grody o cechach miejskich (grody miejskie), który swoją popularność święcił w latach 60. i 70. Może mieć więc nacechowanie polityczne, podkreślające wczesną „miejskość” Słowian w swoistej „kontrze” do Europy Zachodniej.

Grody wielocłonowe z obszaru Polski wciąż są elementem administracyjnego systemu grodowego, jaki charakteryzował np. Państwo Pierwszych Piastów. Tłumaczenie tego terminu jako „miasta grodowe” jest za to uznaniem koncepcji, że część z największych grodów było zbyt rozwiniętych, aby uznawać je za formy grodów, ale były to już wczesne miasta, które tylko morfologicznie miały cechy grodów (np. wał ziemny i ostrokół), jednak społecznie i funkcjonalnie były już całkowicie nową jakością na ziemiach polskich.

W przypadku potwierdzonych źródłami pisany (choćby w przypadku grodów wielkopolskich) grody o cechach miejskich z północno-zachodniej Polski (spełniające charakterystyki „Burgstadt”) można by uznać za *civitas*. Zazwyczaj bowiem „Burgstädte” uznaje się za centra administracyjne, z jakimi mamy do czynienia w pierwszych państwach słowiańskich, czysto dynastycznych patrymoniach wyrosłych z organizmów plemiennych (Państwo Wielkomorawskie, Państwo Przemysławidów, Państwo Pierwszych Piastów). Modele zachodnioeuropejskich miast i ich procesów urbanizacyjnych są trudne do porównania ze wspomnianymi formami osadniczymi, jeśli w analizie staramy się podkreślać postrzymyskie, zachodnioeuropejskie rozumienie miast, bez podejścia funkcjonalnego, skoncentrowanego na rzeczywistej roli danych ośrodków w swoim regionie (Müller, 2010, s. 115).

ÓŚRODKI POMORSKIE A WIELKOPOLSKIE

Lech Leciejewicz skłaniał się, oceniając genezę takich ośrodków Słowian Nadbałtyckich jak Lubeka i Kołobrzeg do stanowiska, że bardzo dużą rolę nawet w ich powstaniu, a na pewno w rozwoju odegrali umacniający swoją władzę książęta plemienni (Leciejewicz, 2000, s. 264). Zgadza

się z nim w pewnym zakresie Przemysław Urbańczyk, który postuluje, że pojawienie się dużych grodów, pełniących liczne funkcje, można powiązać z wykształceniem się w drugiej połowie elit plemiennych, które mogły być motorem sprawczym dla rozwoju systemu grodowego. Wprost mówi o działaniu *homo competitor*, czyli osób manifestujących swoją władzę przez rozwój podległych im osad grodowych (Urbańczyk, 2010, s. 17–18).

W postrzeganiu początków urbanizacji na obecnych północno-zachodnich ziemiach polskich widoczna jest pewną stereotypizacją na genezę ekonomiczną i państwowotwórczą. Ośrodki, którym udało się stworzenie silniejszych ośrodków politycznych, potwierdzonych w źródłach pisanych, są oceniane w aspekcie ewolucji politycznej. Natomiast ośrodki, dla których potwierdzony jest historycznie tylko udział w procesach wymiany i handlu, postrzegane są jako ewoluujące ośrodki gospodarcze (np. od punktu wymiany do emporium). To upraszcza sytuację, ale jest wynikiem negatywnego aktualizmu w ocenie badaczy. Warunek dotyczący uwieńczonej sukcesem roli państwowotwórczej staje się bezdyskusyjnym kryterium w ocenie dominującej funkcji pełnionej przez dany gród lub punkt osadniczy. Tym samym ośrodki wczesnopiastowskie nie są badane jako centra handlowe, a np. zachodniopomorskie emporia nie uzyskują statusu protocentrów państwowotwórczych.

Ośrodki pomorskie różniły się od piastowskich, dlatego uzasadnione wydaje się ocenianie ich również w ramach terminologii innych krajów nadbałtyckich. Pomorze i Wielkopolska są uznawane przez badaczy za obszary, które we wczesnym średniowieczu (zwłaszcza w X–XI w.) przynależały do stref ekonomicznych o odmiennym modelu gospodarowania w ramach formacji wczesnofeudalnej. Pomorze wraz z ziemiami Obodrytów i Wieleńców należało do nadbałtyckiej strefy gospodarczej, wyrosłej w ścisłej symbiozie z handlem dalekosiężnym. Gospodarka Wielkopolski była zaś oparta na tradycyjnej gospodarce schyłku doby plemiennnej. Potwierdzone są kontakty dalekosiężne, ale w Wielkopolsce już w X w., choć nie miało mieć to odzwierciedlenia w gospodarce tego regionu (Łosiński, 1996, s. 163).

WNIOSKI: PRZYCZYNEK DO STWORZENIA ROBOCZEGO PODZIAŁU FAZ ROZWOJOWYCH OŚRODKÓW WCZESNOŚREDNIOWIECZNYCH NA POMORZU ZACHODNIM NA PRZYKŁADZIE SZCZECINA

Artykuł powyższy nie ma na celu poszukiwanie zaniedbań, ponieważ takie podejście byłoby krzywdzące dla badaczy, których czasem benedyktyńska praca pozwala nam poznawać przeszłą rzeczywistość w licznych grodach. Wykorzystywana przez nich terminologia jest jednak czasem zbyt „optymistyczna” w swoich wnioskach na temat „miejskości” danego grodu i jego znaczenia politycznego. Równocześnie jest czasem zbyt „ostrożna” w ocenie ekonomii jako słabo udokumentowanej, aby poddać ją analizie i zbyt mocno opartej na przesłankach oraz hipotezach zamiast jasnych źródeł. Brakuje jednak jasnej terminologii, uporządkowanej w ramach refleksji syntetyzującej. To zaś utrudnia porównywanie i szerszą ocenę oraz korzystanie z analogii.

W Polsce tylko dziesięć procent miejskich stanowisk archeologicznych doczekało się publikacji, choćby w formie sprawozdania dla szerszego grona niż tylko lokalny urząd konserwatorski. Tylko jedno na dwadzieścia zostało opublikowane jako pełna prezentacja wyników i odkryć (Gołębniak, 2010, s. 37). To powoduje, że przydałoby się wypracować terminologię w miarę jasną, żeby choć te nieliczne w swej liczbie opracowania były wzajemnie możliwe do porównania i wnioskowania na temat stopnia rozwoju urbanizacyjnego.

Proponowałbym poddać pod dyskusję następujący układ faz rozwoju w ramach analogii dotyczących miast nadbałtyckich. Będzie to podział nieewolucyjny, ponieważ każdy z tych etapów nie wymaga poprzedniego lub może być tylko luźno powiązany z poprzednim. Odwoływał się będzie do kategorii morfologii w swych podstawach, a funkcje pełnione są dopełnieniem.

Jeśli chodzi o ciągłość chronologiczną, proponuję odejść od takiego uproszczenia celem rzeczywistej oceny, bez prób „włączania” w schemat ewolucyjny. Nie może być bowiem nacisku na wynikanie jednej fazy zabudowy z drugiej, ponieważ dzieje ośrodków jasno pokazują, że mamy do czynienia z kryzysami, regresami i transformacjami często tylko nawiązującymi do poprzednich. Dany gród nie musi mieć historii od zarania aż po lokację, ponieważ zmieniające się uwarunkowania mogą zaburzyć ten proces, zmodyfikować go lub wręcz zakończyć, a rolę danego ośrodka przejmie inny.

Faza A: Gród jednoczłonowy

Jest to forma najprostsza, realizująca najbardziej uniwersalny element z definicji, czyli jest to przestrzeń zamknięta wałem, bez podziałów obszaru odgrodzonego. Gród jednoczłonowy może spełniać funkcję miejsca centralnego, warowni, emporium itd. Mamy tu do czynienia z prostą formą, gdzie nie znajdujemy przesłanek do wydzielania zamkniętych przestrzeni wewnątrz wałów. Taki brak w strukturze rozgraniczeń nie może być jednak dominująca przesłanka do oceny funkcjonowania. Istnienie majdanu może świadczyć o lokalnych wiecach. Nie ogranicza to również kwestii zamieszkiwania takiego grodu przez przybyszy, ponieważ wszelkie importy mogą świadczyć o obecności ewentualnych kupców lub pośredników. Dla np. Szczecina byłby to najwcześniejszy okres plemienny, a więc VIII – pierwsza poł. IX w., kiedy to mamy do czynienia z niewielkim, rozwijającym się grodem.

Faza B: Gród miejski

Forma ta jest już bardziej skomplikowana i ma co najmniej dwa zamknięte wałem człony, co potwierdza pośrednio stratyfikację społeczną lub procesy ograniczania danej przestrzeni dla jakiejś grupy społecznej, np. władcy i jego otoczenia, siedziby kultu wraz z kapłanami itd. Gród miejski pełni rolę miejsca centralnego w strukturach politycznych. Nie jest to jeszcze jednak forma centralna z licznymi otwartymi podgrodziami, które by świadczyły o dużej populacji lub dominującym dla regionu znaczeniu polityczno-gospodarczym. Gród miejski wciąż bowiem jest grodem, a więc formą otoczoną wałem ziemnym odgrywającym rolę przede wszystkim fortyfikacyjną, a nie prestiżowe lub polityczne. Poza tymi wałami mogą się znajdować nieliczne ślady osadnictwa, ale większość danych źródłowych powinno wskazywać na zamieszkiwanie wewnątrz grodu.

Dla wspomnianego wcześniej Szczecina byłby to okres od drugiej poł. IX w. do przełomu X w., kiedy to w tym ośrodku zaczynamy odnajdywać ślady zamieszkiwania poza wałami. Momentem przełomowym dla grodu miejskiego byłoby właśnie ustabilizowanie osadnictwa poza wałami w formie otwartych podgrodzi, a obszar wewnątrz fortyfikacji byłby już ewentualnym refugium i siedzibą najzamożniejszych grup społecznych.

W kwestii wykorzystania terminu *civitas* nie jest to moim zdaniem uprawnione, ponieważ nie mamy źródeł pisanych, które by potwierdziły ważność Szczecina w tym okresie. Niestety nie posiadamy podobnych źródeł, jak w przypadku Poznania, gdzie nazwanie go *civitas* jest uprawnione.

Faza C: Miasto grodowe

Ośrodek przedlokacyjny o charakterze centrum regionalnego, w którym potwierdzona jest duża stratyfikacja społeczna, znaczenie ponadregionalne oraz liczne podziały w samym jego obrębie (podgrodzia, strefy produkcyjne, palatia itd.). Mamy do czynienia z otwartymi podgrodziami i osadnictwem poza wałami. Nie ma wykluczenia rolnictw, ale widoczna jest koncentracja funkcji gospodarczych, politycznych i kulturowych (miejsce kultu itd.).

Jest to forma najbliższa wyznacznikom miasta średniowiecznego, jednak nie możemy mówić o pełnoprawnym mieście w dzisiejszym tego słowa znaczeniu. Wprawdzie już w 1919 roku Kazimierz Tymieniecki zwracał uwagę, że początków miast na ziemiach polskich należy szukać we wczesnym średniowieczu. Już dla okresu przed akcją lokacyjną wprost mówił o ewolucji od osad otwartych przez grody do form miejskich (Tymieniecki, 1919, s. 319). Podobnie Józef Kostrzewski

postulował, że wiele z grodów z naszych ziem można uznać za wczesne miasta, kierując się ich cechami, tj. gęstość zaludnienia, rozwój rzemiosła i wymiany, czego ślady znajdujemy podczas badań archeologicznych (Kostrzewski, 1938/1939, s. 122–147). Jednak nie są to miasta *sensu stricto*, gdzie ludność je zamieszkująca jest wydzielona z otoczenia, dzięki swojemu stylowi życia i wzajemnym interakcjom (jak to ma miejsce w miastach postrzymskich i komunalnych z Europy Zachodniej).

Wciąż jednak są to ośrodki posiadające ewidentnie liczne cechy wykraczające poza te przypisywane typowym grodom. Dowodem może być chociażby infrastruktura i budownictwo wewnętrzne. Do uznania bowiem największych grodów za ośrodki o charakterze miejskim przychyliła się profesor Romana Barnycz-Gupieniec, która wprost pisała o budownictwie zrębowym, najpopularniejszej na Pomorzu technice budowy domów, że „Niewielkie rozmiary budynków dobrze wpasowywały się w zwiększającą się ciasnotę ówczesnych miast” (Barnycz-Gupieniec, 2014, s. 91).

To jest forma osadnicza, która w dobie lokacji zostanie transformowana w miasto lub w jej pobliżu zostanie założone miasto, które z czasem wchłonie części lub całość starego ośrodka, rozrastając się przestrzennie. Określenie historycznego rejonu danego ośrodka mianem „stare miasto” w wielu przypadkach, np. Kołobrzegu, Gdańska, Poznania, można uznać za tradycyjne nazwanie dawnego obszaru podgrodzia słowiańskiego, jak również w pewnych przypadkach obszaru nieudanej lokacji, np. Poznań, obszar Śródki (Długokęcki, 2015, s. 321).

Kształtowanie się tej formy w przypadku Szczecina mogło trwać nawet dwa wieki, ponieważ trudno nam określić moment, kiedy to mamy do czynienia z otwartymi formami osadnictwa poza wałami i wzrostem demograficznym. Dopiero żywoty św. Ottona z Bambergu potwierdzają nam znaczenie funkcjonowania tego ośrodka. Co zaś do lokacji i wchłaniania obszarów grodowych przez miasto lokacyjne, to stopień zniszczeń wokół centrum dawnego grodu (Wzgórze Zamkowe, gdzie możliwość badań mamy jedynie na obszarze nadodrzańskim, a trudno nam oceniać obszar po drugiej stronie wzgórza).

Takie uporządkowanie terminologiczne z fazowaniem przekształceń grodowych moim zdaniem ułatwiłoby ocenę rozwoju ośrodków z doby wczesnopiastowskiej i obszarów ówczesnej Słowiańszczyzny na południowym wybrzeżu Bałtyku.